Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Республиканың нинтилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 98 (15536) 1995 чылдың май 26, пятница

Ат салган шагы 19.45. Садар өртээ 400 рубль.

ЧАЗАК ХУРАЛЫНГА ЧУГААЛАШКАН

Эрткен понедельникте, хүннүң ийиги чартыында ТР-ниң Чазак хуралынга 14 айтырыгны чугаалашкан. Тиилелгениң 50 чылын республикага байырлаанының түннелдериниң дугайын, «Азия товуу» кубок дээш, дельтапланер спортунуң талазы-биле делегей маргылдааларын Тывага эрттирер дугайын, республиканың Новосибирск область-биле харылзааларын хөгжүдер дугайында дуурҗулгазының хуусаазын уадыр, часкы хову ажылдарының дугайын болгаш өске-даа чугула айтырыгларны аңаа чугаалашкан.

Сөөлгү айтырыг талазы-биле көдээ ажыл-агый сайыды С. Х. Монгуштун, байдалды өөренип көөру-биле кожууннарга чорган Чазак кежигүннериниң медээлерин дыңнаан. Чазак кежигүннери база катап кожууннарга барып, эрте чажар тараа культураларын болгаш картофельди олуртурун июнь 1-ге чедир дооскан турарынга дузалажыры эргежок чугула деп көрген. Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы база бүгү кожууннар чагыргалары күш-ажылды организастаарының немелде хемчеглерин алыр, эргежок чугула апарза, тарылганы дооскан кожууннарның болгаш ажыл-агыйларның техниказын, тарылга агрегаттарын хожудаан ажыл-агыйларже чорударын чугула деп санаан. Часкы хову ажылдарын кызар-чаар материалдар-биле хандырарының, тараа болгаш картофель будүрер күзелин илереткен бүгү коллективтерге, туştус кижилерге яамыларның, ведомстволарның, эргечагырга органнарының талазындан дузаламчыны болгаш деткимчени көргүзерин доктаалда тодаргай айыткан.

Хоойлужудулга инициативазы үндүрер бодунуң эргезин идепкейлиг ажыглаарын уламчылавышаан, ТР-ниң Чазаа «Тыва Республиканың туş чер үндүрүглериниң болгаш чыылдаларының дугайында» ТР-ниң Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер дугайында Дээди Хуралдың доктаалы төлевилелин хүлээп алган. «Чер-биле дорт холбашкан өнүү эргелелиниң долаазының дугайында» керээни Тыва Республиканың күрүне нотариадынга бүрүткээр үеде күрүне каайлызы төлээринден хостаар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында» Дээди Хуралдың доктаалдар төлевилелдерин Дээди Хуралга чугаалажып көөру-биле киирер дугайында шинитпирни хүлээп алган.

Үндүрүглер болгаш чыылдалар дугайында Хоойлуга саналдап киирген өскерилгелерни чугаалажыры чидиг байдалга эрткен. Чазак кежигүннери болгаш хуралдың өске-даа киржикчилери шыңгыы тодарадыышкынарны кылган, үндүрүгүнүң аңгы хевирлерин киирериңге удур дадагалзаашкынарны чугаалаан. Чижээ, үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа сайыды Н. Б. Дъяков чүүк автотранспортунуңээлериниң тыртар үндүрүг хемчээлин тодарадырда янзы-бүрү хемчээлдиг чүүктер сөөртүр машиналарның орук картынга чедирер салдарын барымдаалаваанын айыткан. Долгандыр турар хүрээлелди болгаш бойдус күрлавырлары камгалаар ямының сайыды Д. Х. Ооржак хоорай оруктарын ажыглааны дээш автотранспорт эзелериниң үндүрүг тыртар дугайында статьяны төлевилелден казыырын саналдаан. Чүге дизе, машинаны садып ап турар үеде шылчидилгени кылып турар. Даштыкы маркалыг машиналар эзелериниң тыртар үндүрүгүн үлгаттырарына ол база чигзинген, чүге дизе, ол машиналар оруктарны өске машиналар-биле бир дөмей эледип турар. Аграр секторну деткиири-биле үндүрүг түрүзары чугула эвес деп ТР-ниң Национал банкызының даргазы Ю. П. Южаков эскерген. Деткиирге-даа дериг түнелдер кээп турар. ТР-ниң Президентизинин экономиктиг айтыырлар талазы-биле човулекциизи Ю. Г. Полулях ол саналды деткээн.

ТР-ниң Президентизиниң болгаш Чазааның парлалга албаны.

«Күрүне хереглелинге көдээ ажыл-агый продукцияларын, чиг этти болгаш аъш-чемни садып алыр болгаш дужаар дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузун боттандырар талазы-биле хемчеглер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫН ДОКТААЛЫ

«Күрүне хереглелинге көдээ ажыл-агый продукцияларын, чиг этти болгаш аъш-чемни садып алыр болгаш дужаар дугайында» Россия Федерациязының 1994 чылдың декабрь 2-де № 53-фз Хоойлузун боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. 1995 чылда регионалдыг фондуга көдээ ажыл-агый продукцияларын болгаш чиг этти садып алырының болгаш дужаарының дамзызын болгаш хемчээлин, а ол ышкаш бараан бүдүрүкчүлериниң үлүүн доктаадыр: тараа — 35 мың тонна, эт болгаш эт продуктулары — 27 мың тонна, сүт болгаш сүт продуктулары — 10,7 мың тонна, чуургалар — 10 миллион борбак, картофель — 4 мың тонна, ногаалар — 2 мың тонна, дүк (арыг волокноже шилчиткен) — 555 тонна.

2. 1995 чылда көдээ ажыл-агый продукцияларының, чиг этти болгаш аъш-чемниң федералдыг болгаш регионалдыг фондуларын түрүзар талазы-биле күрүне чагыкчыларын тодарадыр:

Тыва Республика талазы-биле федералдыг аъш-чем корпорациязының салбыры — тараа, эт болгаш эт продукцияларын, сүт болгаш сүт продукцияларын, чуурга, картофельди, ногааларны, дүктү харылаар.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы — тараа культураларының сорттуг үрезиннериниң талазы-биле харылаар.

3. Тыва Республика талазы-биле федералдыг аъш-чем корпорациязының салбыры, Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы, Тыва Республиканың кожууннар чагыргаларының, арат болгаш тараачын (фермер) ажыл-агыйлар болгаш көдээ ажыл-агый кооперативтер ассоциациязының баштыңнары 1995 чылдың июнь 1-ге чедир күрүненің регионалдыг хереглелинге көдээ ажыл-агый продукцияларын болгаш чиг этти садып алырының болгаш дужаарының дамзызын болгаш хемчээлин, а ол ышкаш бараан бүдүрүкчүлериниң үлүүн доктаадыр: тараа — 35 мың тонна, эт болгаш эт продуктулары — 27 мың тонна, сүт болгаш сүт продуктулары — 10,7 мың тонна, чуургалар — 10 миллион борбак, картофель — 4 мың тонна, ногаалар — 2 мың тонна, дүк (арыг волокноже шилчиткен) — 555 тонна.

2. 1995 чылда көдээ ажыл-агый продукцияларының, чиг этти болгаш аъш-чемниң федералдыг болгаш регионалдыг фондуларын түрүзар талазы-биле күрүне чагыкчыларын тодарадыр:

Тыва Республика талазы-биле федералдыг аъш-чем корпорациязының салбыры — тараа, эт болгаш эт продукцияларын, сүт болгаш сүт продукцияларын, чуурга, картофельди, ногааларны, дүктү харылаар.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы — тараа культураларының сорттуг үрезиннериниң талазы-биле харылаар.

3. Тыва Республика талазы-биле федералдыг аъш-чем корпорациязының салбыры, Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы, Тыва Республиканың кожууннар чагыргаларының, арат болгаш тараачын (фермер) ажыл-агыйлар болгаш көдээ ажыл-агый кооперативтер ассоциациязының баштыңнары 1995 чылдың июнь 1-ге чедир күрүненің регионалдыг хереглелинге көдээ ажыл-агый продукцияларын болгаш чиг этти садып алырының болгаш дужаарының дамзызын болгаш хемчээлин, ассортиментизин, шынарын, чурумун, өртээн, хуусаазын болгаш санажырының чурумун, талаларның өнүү харысалгазын тодарадыр.

4. Күрүненің регионалдыг хереглелинге көдээ ажыл-агый продукцияларын бараан бүдүрүкчүлеринден хостуг (керээ) өртектер-биле садып алырын доктаадыр, ынчалза-даа магадылаан садып алыр өртектерден куду болбас, оларны бо доктаалдың 1 пунктузунда айыткан хемчээлдерге садып алыр, ооң соонда акшаның үне чокталарының темпизин барымдаалап, индексацияны кылыр, ону регионалдыг аъш-чем фондузун акшаландырарына көрүнген бюджет хөрөнгизинің хемчээлинге чорудар.

Тыва Республиканың Экономика яамызы, Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы эрткен кварталдың дараазында айының 20 хүнүнден орай эвесте күрүне чагыкчыларынга болгаш бараан бүдүрүкчүлеринге таарыштырган магадылаан өртектерни дыңнадыр.

Бараан бүдүрүкчүлериниң айыткан хемчээлден ажыр садар тараазын, малын, куштарны, сүүтү, дүктү күрүне чагыкчылары керээ өртектери-биле садып алыр.

5. Тыва Республиканың Сан яамызы, Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы, Россия Федерациязының Төп банкызының Тыва Республикада Национал банкызы күрүне хереглелинге көдээ ажыл-агый продукциялары болгаш аъш-чем садып алырын акшаландырары-биле тараа садып алырынга 1993-1994 чылдарда дедир эгидер үндезиниг берген акшаны бюджет хөрөнгизинче чорудар, ону Тыва Республика талазы-биле федералдыг аъш-чем корпорациязының салбырының агар санынче шилчидер.

6. Көдээ ажыл-агый продукцияларының, чиг этти болгаш аъш-чемниң регионалдыг фондузун тургузары-биле 1995 чылда бюджет хөрөнгизинге хереглелдиң санаашкыннарын Россия Федерациязының Сан яамызынга киирерин Тыва Республиканың Сан яамызынга, Тыва Республика талазы-биле федералдыг аъш-чем корпорациязының салбырынга дагзыр.

7. Тыва Республиканың Экономика яамызы, Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы, Тыва Республика талазы-биле федералдыг аъш-чем корпорациязы, Тыва Республиканың күрүне курлавырының, садыгның болгаш чоннуң амыдырал хандырылгазының херектериниң талазы-биле комитеди Тыва Республиканың Чазаанга 1996-2000 чылдарда федералдыг болгаш регионалдыг фондуларга көдээ ажыл-агый продукцияларын, чиг этти болгаш аъш-чемни садып алырының болгаш дужаарының хемчээлдериниң талазы-биле саналын киирер, оларны чылдар аайы-биле үзүп, аңгылаар. Чыл санында-ла, эвелгиг чыл эгелээринге чедир 6 ай арткан турда садып алырының болгаш дужаарының доктааткан хемчээлдерин тодарадыр талазы-биле саналды киирер.

8. Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызы болгаш Тыва Республиканың Юстиция яамызы «Көдээ ажыл-агый продукцияларын, чиг этти болгаш аъш-чемни күрүне хереглелинге садып алыр болгаш дужаар дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузунга база бо доктаалга дүүштүр чогуур норма, эргехоойлу актыларын турүзар.

9. Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызының агрүлетпүр комплекизинің талазы-биле секретариадынга дагзыр.

В. ОЮН.

Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы.

Өөредилге албан черлериниң тараа культураларының үрезиннерин садып алырынга акша-хөрөнгини үзүп бээр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫН ДОКТААЛЫ

1995 чылдың май 19. № 210. Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Сан яамызы Тыва Республиканың Өөредилге яамызынга бо доктаалдың капсырылгазында айытканын езугаар, өөредилге албан черлериниң тараа үрезиннери садып алырынга 40 миллион рубльди үзүп бээр.

2. Өөредилге яамызы (Хөвеңмей) тараа культураларының үрезиннерин алыры-биле «Тыва хлеб продукт» акционер нинтилел-биле керээни чарар.

3. Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызының секретариадынга (Түлусоев) болгаш кожуунның чагыргаларының даргаларынга дагзыр.

Ш. ООРЖАК.

ТАЙЫЛБЫР: Тыва Республиканың Чазааның бо доктаалының капсырылгазын ёзугаар кожууннарның өөредилге албан черлериниң тараа үрезиннерин садып алырынга көрдүнген 40 млн. рубльди мынчаар хувааган: Чөөн-Хемчик кожуунга 2,5 млн, Улуг-Хемге —13, Каа-Хемге —3, Тес-Хемге —2, Бай-Тайгага —2, Барыын-Хемчикке —1,5, Таңдыга —3, Бии-Хемге —3, Кызыл кожуунга —6, Сут-Хөлге—2, Чеди-Хөлге —2 миллион рубльди үзүп берген. Бир тонна тараа үрезининиң өртээ 367 мың рубль. Өөредилге албан черлеринге нинтизи-биле 109.4 тонна үрезин херек кырында бар үрезин 133,8 тонна.

Часкы хову ажылдары

ЭРТЕ ДООЗУП БОЛУР

Бистиң Хадылыгның коллективтиг бүдүрүлге ажыл-агыйының № 1 база № 3 бригадаларын чаңгыс бригада кылдыр катканын механизаторлар үүлдүгзүнүп турар. Мооң мурнунда чылдарда мен бодум № 3 бригадага бригадирлеп турдум. Алыс бодум ол-ла бригадага үргүлчү трактористеп ажылдап келген мен.

Каттышкан бригаданы ам № 1 бригада дээр. Нинити тарылга шөлү 5000 ажыг га. Ында шупту 25 механизатор ажылдап турар, оларда 9 «К-700» дээр күчүлүг тракторлар, бир «Т-150» база дөрт МТЗ-лер быжыглаттынган. Агаар-бойдусла шаптыктавас болза, тараа культураларының чаштырылгазын эрте доозуп болурунуң аргазы бар. Тараа культуралары доозулган соонда, мал чемин, тарымал тоорукту, суланы, чаңгыс чылдыг сигенни тарыырын планнап алган бис.

Амдыызында кывар-чаар материалдар четчир, ынчангаш тракторлар туруш чок ажылдап эгелээн. Ынчалзадаа тракторларга ажыглаар МГ деп марканың үзү чок, ону тыптынарының аргаларын дилеп тур бис. Бо бригадада механизаторлар ийи ээлчег-биле ажылдап эгелээн. Бо дээрге техниканы чөп ажыглаарынга дыка эптинн херечилеп турар. Чүл дээрге, үндүс чаштыргаш, дүне хөрзүннүң шыгын базырып, чамдык немей чарар черлерни чардырып турар. Үрезин сөөртүр машиналар орнунга дугуйлуг тракторларны ажыглап тур бис. Бо база биске ажыктыг дээрзин механизаторлар чугаалап турар. Чүге дизе машина ажыглаарга, хөй тараа чудуртүнер эвес. Тракторга эккелгеш бригада төвүнде асфальтылыг шаңга төккеш, оон КУН-10-биле чудуруп чорудуп турар. Үрезиннер бүрүнү-биле хораннаттынган.

КУН-10-ну Багай-оол Соянович Оюн башкарып турар. Ол чүгле үрезин чудурери-биле кызыгаарлаттынмайн, шаңның арыг-силиин база харылап турар.

Сөөлгү чылдарда № 3 бригаданың девискээри элезининг черде болгаш дужут шоолуг алдынмайн турган. Ол ышкаш машина-техниканың ажыглалынга ийи бригада турарга дыка чардыгар. Ынчангаш ол бригадаларны катканы черле чөптүг.

Анай-сол САЛЧАК.
№ 1 бригаданың бригадири.

Дүрген суур.

ЭКИ ТУРЛАР

Тывадан Чечняже чоруткан ОМОН-ну (онза даалгаларның милиция отряды) үдеп чораан ТР-ниң иштики херектер сайыдының оралакчызы Д. К. Кууларга май 23-те ээп келгеш, журналистерге парлалга конференциязын эрттирген.

Отрядтың орукка канчаар чораанын, чедер черинге чедир кымнар-биле кады чораанын, тыва ОМОН-нун Грозный хоорайда канчаар тургустунуп алганын Дадар-оол Комбуевич тодаргайы-биле чугаалап берген.

Өскүс черлерден ОМОН кезектери Чечняга үш-дөрт-даа удаа барган, а Тывадан бир дугаар чорааны ол. Грозныйда бистиң оолдар Завод районунуң 6 дугаар комендант участогунда дайынчы даалгазын күүседип турар. Мында аткылажышкыннар чок, черле нинити байдалы өскелерден чогумчалыг район.

Омончуларның кадыкшыл байдалы эки, аъш-чем-биле хандырылгазы база ажырбас, чүгле җиер болгаш чунар суг талазы-биле бергеде деп турар. Ынчалза-даа 10 хонук иштинде бир катап чунар-бажыңнап ап болур. Д. К. Кууларга кээрде оолдарның төрелдеринге 63 чаа-ааны эккелген. Ында 50 оол бар деп чүвени билир бис, ынчап кээрге оолдарның чамдыызы ийи хире чагаа бижээнн ол.

Тыва омонгуларның сагыш-хөөнү эки, бергинген даалгазын эки күүсеткеш, июль 1-де олар Тываже ээп кээр.

Дүүн Д. К. Кууларга оолдарның дөргүл-төрелдери, чоок улустары-биле ужуражылганы эрттирген.

Бистиң корр.

Россия Федерациязының Чазааның 1995 чылдың январь 18-те № 71-р айтыышкыны-биле тускайлап берген валюта акша чээлизин ёзугаар технологтуг дериг-хереклерни садып алыр бүдүрүлгелериниң ДАҢЗЫЗЫ

I. Экономика яамызы: «Болат» деп кызыгаарлаттынган харыысалгалыг эштежилге — кара болгаш өннүг металлдар артынчызын дагын ээлдирер технология — 4,8 млн. немец марка өртектиг.

2. Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы: хой кежинден тон даараар фабрикага хереглээр дериг-хереклер — мыйыстыг бода мал кежин, ан-олук кежин болбаазырадып кылыр болгаш хевис кылыгларын бүдүрер дериглер 9,2 млн. немец марка.

3. Аъш-чем болгаш болбаазырадыр кылыр департаментиниң пиво заводунга:

— эмнелгеге ажыглаар болгаш ижер спиртти бүдүрер дериг-хереклер өртээ 4,7 млн. немец марка акша;

— полиэтилен шилдерге ижер суг кулаларының технологиязы, өртээ 3,7 млн. немец марка.

Журналистиң орук демдеглелдери

ТӨӨГҮЛҮГ «ТОРГУ ОРУУН» ЭДЕРИП

Азия дипте эң улуг, сайзыраңгай күрүнелериниң бирээзи Кыдат Улус Республиканың найысылалы Пекин хоорайга үш хонгаш, апрельдиң 28-те төрээн чуртувусче ээп чоруптувус. Кыдат Чазактың харыысалгалыг ажылдакчылары, бисти үдеп чораан «Санжун» компаниязының удуртукчулары Пекиннич аэропортунга бисти чылыы-биле үдеп, орук-суур менди-чаагай чорүүрүн күзеп, байырлаштылар.

«Боинг-777» деп кыдат авиакомпаниязының самолетунга олурупкаш, Моол күрүненің найысылалы Улаанбааторже ужуптувус. Аалыыстан үнгенден бээр ам 11 хонуп турарывыс бо. Хүн бүрүзүн алыр болза кончуг харыысалгалыг ужуражылгалар-биле долдунган. Эң ылаңгыяда бистиң Президентивиске биске бодаарга, ийи дакпыр аар чүүк онаалып турган. Чүге дээрге ужуражылга бүрүзүнге чүүү чугаалаары, кандыг айтырыгларны чугулалап көөрү, оларның аразындан Тывага ажыктыы кандыгыл дээш-ле баар.

А ол чугаалажыышкынарны чораан чурттарывыска эң-не шыырак дээн белеткелдиг, чуртунда ат-алдары-биле билдингир күрүне ажылдакчылары, дипломаттар-биле чорудар болгай.

А дипломат дээрге-ле кажар, оптуг, чүвениң алыс кедизин, дөзүн бодап, бодунуң талазынче ажыктыг чүүлдерни дугуржүп ап шыдаптар кижи деп билир мен. Бистиң Президентивис, шынап-ла, ындыг дипломат кижилериниң бирээзи деп чүвени оон-биле кады чорүп турган делегация кежигүннери херек кырында көрдүвүс.

Ынчангаш оон херек кырында тодаргай чижектерин Моолга-даа, Кыдатка-даа ат салган күрүне ужур-дузалыг, төөгүлүг чугула документилерден Тываның келир үеде хөгжүлдезинге, сайзыралынга хамаарышкан кончуг чугула чүүлдер барын көрүп болур. Ол талазы-биле Чазактың документилери солуннарга парлаттынар.

Дипломатия айтырыы кончуг берге, нарын айтырыгларның бирээзи. Оон-биле холбашкан удуртукчуга быжыг туруш, шыдамыккай чорук негеттинер деп чүвени ол чораан бүзүреп көрдүвүс.

Моолдун-даа, Кыдаттың-даа даштыкы чурттар-биле ажылдап турар дипломаттары кончуг белеткелдиг, кандыг-даа үеде боттарын төлептии-биле ап билир, аңаа өөренип турар улус болду. Аъш-чемни, арага-дарыны ижериниң эгелээш, чугаалажылга эрттирип турар чурттуң дугайын, ол чоннуң дылын эки билириниң эгелээш, бүгү талазы-биле белеткел негеттинер деп чүвени черек кырында көрүп чорудувус.

Моол дипломаттар биске черле чоок, бот-боттарывысты билчип алырывыска улуг бергедээшкиннер болбады. Чүге дээрге Моолдуң даштыкы херектер ямызының ажылдакчыларының барык хой кезии Москваның делегей харылзааларының институдун дооскан, орус дылды эки билир, Россияның, Тываның дугайында хөйну билир дипломаттар боллу.

Моолдарга бодаарга Кыдаттың дипломаттары кончуг нарын, орус дылды эки билбезин база улуг салдарлыг чорду. Оон ынай олар дыка хой үениң дургузунда ССРЭ, Россия-биле дипломаттыг харылзааларны барык чорутпайн турганын эки билир бис. Сөөлгү үеде ийи чурттуң аразында дипломаттыг харылзаалар катап тургустунуп кел чыдар-даа болза, эрги туруштуң салдары амдаа илдең чорду. Орус дылды эки билир кыдат очулдурукчулар база кончуг ховар. Оларның чамдыызы нарын, политика-биле холбашкан чугааны суг өске талага чедингир кылдыр очулдурары болбайн баар таварылгалар база тургулады.

Шак ындыг үеде төлээлеп чоруур республиказының ат-алдарын төлептиниг-биле төлээлээри, ол чурт-биле ат салыр деп турар протоколга азы дугуржулгага республиказынга ажыктыг чүүлдерни камгалап, база чаңгыс талалап, чүгле ол черниң эрге-ажыктарынга сонуургалдыг дугуржулгага суг ат салыптар болза ооң ажыы чогун делегацияны баштап чораан бистиң Президентивис үргүлчү ооң дугайында бодап, шын санаашкыннарны кылып, бистернин-биле үргүлчү сумележип чорду.

Тываның Президентизи, Чазак кежигүннери даштыкы чурттарже удаа-дараа чоруп, ол аян-чоруктарының түннелдери-даа көзүлбес, Тывага эккелген акша-төгерии, дериг-хереклерде-даа чок дээн үткалыг айтырыгларны бо-ла дыңнар кижи мен. Херектиң ужурун билбес улуска ол ындыг-даа ышкаш кылдыр сагындырар, а өске талазында...

Өске талазын Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак баштаан делегация-биле кады чораан, Моолга, КУР-нуң Иштики Моол автономнуг районунга болгаш Кыдат Улус Республиканың найысылалы Пекин хоорайга чораан билдим. Бис барык үш аңгы черлерге албан ёзузунуң аян-чоруун кылганывыс ол. Ынчангаш оон чогуур түннелдерни үндүрүп, анализ бээринге фактылар четчир деп бодал-биле мону бижидим.

Эң-не бир дугаарында чугаалаксаан чүүлүм — Тыва Республиканың Президентизи бодунуң республиказының эрге-ажыктарын кайыдаа чуртка чораан төлептии-биле төлээлеп чорду. Оон кылып чораан ажылы кончуг харыысалгалыг, берге болгаш аар чорду. Албан ёзузунуң аян-чоруу болган соонда кайы-даа чуртка чорувуста шупту хүннерни программа ёзугаар кылып каан. Бичии-даа хостуг үе чок.

А ат салган Протоколдар, дугуржулга чок болза ол чурттарның аразында албан ёзузунуң, күрүне деннелдиг чугаалажыышкыннар канчап-даа болбазын көрдүвүс.

Кажан дээди деннелге албан ёзузунуң документилеринге ат салдынган соонда оон чүүлдерин бирымдаалап турган, кайы-даа тала кандыг-даа организациялары, туş-туş кижилери керээлерни хостуу-биле чарып алган, ам ажылдап эгелээр.

Шак ындыг безик деннелге баштайгы аян-чоруктар чокка, ат салдынып турар протоколдар, дугуржулгалар чокка чурттар аразының харылзаларын хөгжүдери шүүт болдунмас деп чүве биллдингир.

Бистиң делегациязының албан ёзузунуң аян-чоруунуң түннелдери чоорту илерээр. Маңаа тускай политикалыг, туруштуг, шыдамык чорук негеттинер. Моол биле Кыдат күрүнелериниң аразында харылзаалардың эгези салдынганы ол-дур.

А аңаа улаштыр ол документилерни байдыып, ажыл-херектерни бүдүрери бистиң шуптувустан хамааржыр.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың Моолга болгаш КУР-га албан чоруу ол чурттарның хой-нинтизинин улуг сонуургалын болдурган. Тыва Республиканың алдарын болгаш арын-нүүрүн Азия девискээринге алгыткан.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың Моолга, КУР-га дээди деннелге барганы удуртукчу кижиниң арын-нүүрүн хүлээп коргенин, стратегиг угаан-бодалга оттур көрүп билирин, Тыва Республиканың, оон чонунуң эрге-ажыктарынга дүүштүр күрүне айтырыгларын шинитпирлээр тактикага өөренгенин херечилээн. Ол дугайында Моолдуң, Кыдаттың массалыг информация чепсектеринге бижип, көргүзүп турган.

Шажын-чудулгези чаңгыс аай, философтуг көрүү, нинти генетиктиг дээзылдары база чаңгыс аай, сөөкязы байдалды дөмей чоннар-биле бот-боттунга ажыктыг кады ажылдажылганы уламчылаарының төөгүлүг оруун Президент ажыткан.

Владимир ЧАДАМБА.

(Уланчылыг).

ЧУРУКТАРДА: Кыдаттың турескаалдыг черлери-биле таныкылга үеинде.

Авторнуң фотолары.

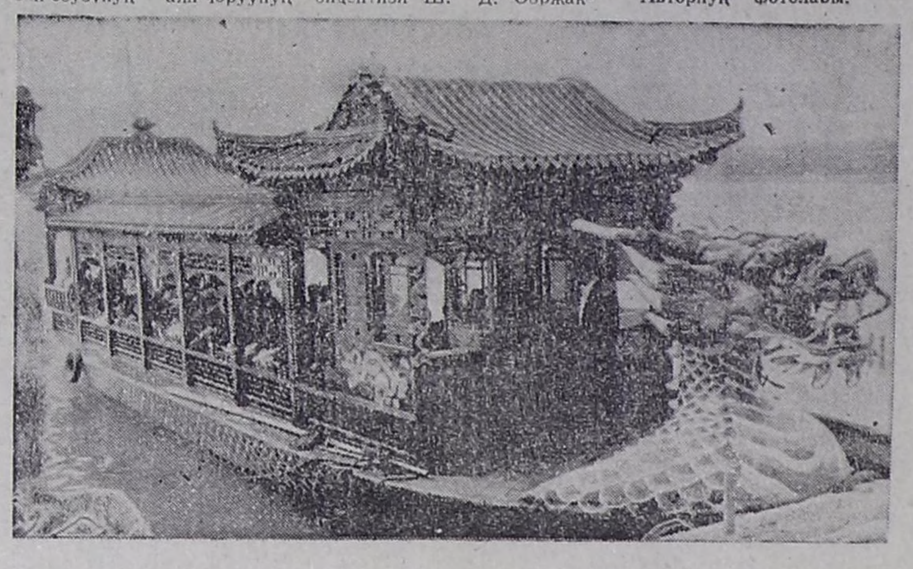

КАТТЫЖЫЫШКЫН ТУРГУЗАРЫНГА ХАМААТЫЛАРНЫҢ ЭРГЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргези дээрге кижилерниң эргелериниң дугайында Каттышкан Нациялар Организациязының Бүгү-ниити Үгүулгазының чарлааны база Тыва Республика биле Россия Федерациязының Конституцияларында быжыглаттынганы, кижиниң болгаш хамаатының эргезинин чарылбас кезээ бооп турар.

Бодунуң хамаатыларының догаадыкчы инициативазын база политиктиг идепкейин көдүреринге, күрүненің болгаш хөй-ниитинің ажылкеректеринге киржиринге сонуургалдыг каттыжыышкын тургузуп турар хамаатыларның эргелерин Тыва Республика магадылап, хамаатыларның хөй-ниити каттыжыышкыннарын тургузарын деткип, оларның бо талазы-биле эрге-хоойлу камгалалын хандырып турар.

1 үүл. Хамаатыларның каттыжыышкынын канчаар билип алыры

Хамаатыларның каттыжыышкыны оларның ажыккончаа тыварын сүрбес соруулгалыг, оларның тураскоруун хостуг илереткениниң түннелинде тургустуулар, оларның программаларында болгаш уставтарында (дүрүмнеринде) быжыглаттынган соруулгаларын боттандырарынга үзел-бодалы болгаш эрге-ажыктары ниити, эки туранын, бот-эргелелдиң хевирлерин ынчаар билир.

2 үүл. Таарыштыр кылырының чуруму

Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргелерин боттандырары-биле холбашкан хөй-ниити харызааларын бо Хоойлу таарыштырар. Тыва Республиканың хамаатылары, даштыкы хамаатылар болгаш хамааты хамаарылгазы чок кижилер, бир эвес хоойлуда өске түскай үүлду тайылбырлап айытпаан болза, бо Хоойлуну таарыштыр көөр талазы-биле деп эргелиг.

3 үүл. Күштүг болур хамаарылгазы

Бот-эргелелдиң тус чер органнарындан база ажылчорудулгазы ажык-кончаа тып алырынче угланган коммерция каттыжыышкынныңдан ангыда, хамаатыларга болгаш оларның каттыжыышкыннарынга бо Хоойлунуң чорудуу күштүг болур.

4 үүл. Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргезинин утказы

Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргези болза, ниити негелделерни боттандырар, ниити эрге-ажыктарны камгалаар болгаш ниити соруулгаларны боттандырары-биле эки тура үндезинге каттыжыышкыннарны тургузар эргени, а ол ышкаш турун турар каттыжыышкыннарга кирер ийикпе, азы оларга кириринден дадагалзаар эргени болунга хаара тудуп турар.

Хамаатыларның каттыжыышкыннарын тургузары Тыва Республиканың Конституциязы-биле база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле магадылаан, хамаатыларның эргелерин болгаш хоойлу езугаар эрге-ажыктарын боттандырарынга идиг берип турар.

Хамаатылар боттарының күзээни-биле, күрүне органнарының баш бүрүнгаар чөпшээрежилгези чокка-ла, каттыжыышкыннарны тургузар, а ол ышкаш чогуур каттыжыышкыннарның уставтарының нормаларын сагыырының негелдези-биле оларга бактаап кирип болур.

Хамаатыларның тургузуп турары республика, кожууннар, хоорайлар, республика чагыргалыг хоорайларның каттыжыышкыннары болгаш улустар аразының, ниити Россия, девискээрлер аразының каттыжыышкыннарын Тыва Республиканың Юстиция яамызынга бүрүткээр. Республика каттыжыышкыннарының кожууннар, хоорайлар болгаш сумулар организациялары түс чер бот-эргелелинин чогуур органнарынга бүрүткедип алыр.

5 үүл. Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргезин камгалаары

Каттыжыышкынга хамаатыларның эргезин камгалаарын хоойлужудулганы сагыыры дээш, күрүне харагалзалынын чуруму-биле, а ол ышкаш хамаатыларның каттыжыышкыннарын тургузарынга болгаш хоойлу езугаар уставта көрген оларның ажыл-чорудулгазын боттандырарынга шаптыктап турар албан-дужаалдыг кижилерниң ийикпе, азы организацияларның хөделишкиннерни суд дамчыштыр ийикпе, административтиг чурум езугаар хамаатыларның эгелекчи саналы-биле-даа боттандырып болур.

6 үүл. Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргезинин дугайында хоойлужудулга

Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргезин боттандырарының, а ол ышкаш каттыжыышкыннарны тургузарының, ажылчорудулгазын кылырының болгаш ажыл-чорудулгазын соксадырының чуруму Тыва Республиканың база Россия Федерациязының Конституциялары болгаш хоойлужудулгазы-биле таарыштырар.

Каттыжыышкыннар н ы н чамдык хевирлерин — политиктиг партиялары, профессионал эвилелдерин, шажын организацияларын, ачы-буян чедирери болгаш өске-даа каттыжыышкыннарны тургузары база оларнын ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан онзагай үүлдерни түскай хоойлу-биле таарыштырар.

Тыва Республиканың хоойлужудулгазы, норма актылары база тус чернин бот-эргелел органнарының актылары хамаатыларның болгаш оларның каттыжыышкыннарының эргезин кызыгаарлап болбас.

Каттыжыышкыннарга хамаатыларның эргезин боттандырарының чуруму таарыштырып турар болгаш бо Хоойлунуң нормаларынга чөрүшкек кезээнге каттыжыышкыннарның чамдык хевирлериниң эрге-байдалын тодарадып турар, хоойлу иштинде актылар юридиктиг күш чок.

7 үүл. Каттыжыышкынларның кежигүннери болгаш киржикчилери

Ол каттыжыышкыннарның соруулгаларын кады деңге боттандырарынга каныызынг-даа сонуургалдары бир аай, каттыжыышкынның уставтарының чижек-нормалары-биле дүүштүр тодаратынар ындыг хүү кижилер болгаш юридиктиг албан черлери хамаатыларның каттыжыышкыннарының кежигүннери болуп турар.

Хамаатыларның ол каттыжыышкыннарының соруулгаларына болгаш (азы ийикпе) оларның тодаргай ажыл-хөделишкинин детки-ирери илереткен болгаш бодунуң киржилгезинин негелделерин кандыг-даа хүү шиитпирлер-биле (билдиришкиннер) ийикпе өскедаа түскай документилер-биле тодарадып илереткенне, оларның ажыл-чорудулгазынга киржип турар хүү улус болгаш юридиктиг албан черлери хамаатыларның каттыжыышкыннарының киржикчилери болуп турар.

8 үүл. Хөй-ниити каттыжыышкыннарының уставтары (дүрүмнери)

1. Юридиктиг албан черинин эргезин ап турар хөй-ниити каттыжыышкынының уставы хамааты хоойлужудулгазынын чогуур негелделерингe дүүшкен турар үжүрлүг.

2. Уставка:

— хөй-ниити каттыжыышкынының адын, хевирин, бүгү Россияның, девискээрлер аразының турун турар организацияларынга хамааржыр таварылгада, оларның аттарын болгаш турар черин;

— каттыжыышкынның турар черин база ажыл-чорудулгазының хамааржыр девискээрин;

— каттыжыышкынның тургузуун, эргелеп башкарарының база удуртуур органнарының эрге-хүлээлгезинин чурумун;

— акша-хөреңгизин тыптынарының дөстерин база үк каттыжыышкынның иштики база хөделип демнежири оон уставы-биле көрдүнген өске-даа каттыжыышкыннар ийикпе, организациялар-биле эт-хөреңги хамаарылгаларын;

— установка өскерилгелерни база немелделерни кириринин чурумун;

— организацияның ажылчорудулгазын соксаткан таварылгада эт-хөреңгини аайлап башкарарының чурумун айыткан турар үжүрлүг.

3. Хамаатыларның хөй-ниити каттыжыышкынының ажыл-чорудулгазының хамааржыр девискээрин Тыва Республиканың база Россия Федерациязының административ-девискээр хуваалдазы-биле дүүштүр айтыр.

4. Тыва Республикада хамаатыларның бүгү-ле хөй-ниити каттыжыыцкынары, уставында көрдүнгениден хамаарылга чокка, Тыва Республиканың кызыгаарындан дашкаар туруп турар хөй-ниити каттыжыышкыннары-биле, ооң иштинде делегей организациялары-биле, аразында боттарының харылзааларының туруш-байдалындан хамаарылга чокка, Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр ажылдаар.

9 үүл. Күрүне болгаш хамаатыларның каттыжыышкыннары

Хоойлужудулгада көрдүнген таварылгалардан ангыда, хамаатыларның каттыжыышкыннарының ажылчорудулгазынга күрүне органнарының болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң холгаарлаашкынын чөпшээревес, база ол ышкаш каттыжыышкыннарның күрүне органнарынга, албан-дужаалдыг кижилерге холгаарлаашкынын чөпшээревес.

Хамаатыларның каттыжыышкыннарының эргелерин болгаш хоойлу езугаар эрге-ажыктарын күрүне сагып, оларга дузалап, деткимче көргүзүп турар. Күрүне дузазы болза хамаатыларның каттыжыышкыннарының (политиктиг партиядан ацгыда) чагыгларыбиле оларнын чамдык социал программаларын тускай соруулгалыг акшаландырыышкын хевирлиг, керээлерниң кандыг-даа хевирлерин, ооң иштинде ажылдар кылырынга, ачы-дуза чедирерйнге чарганы кылдыр, а ол ышкаш хамаатыларның каттыжыышкыннарынын кызыгаар чок калбак бөлүүнге күрүненің янзы-бүрү программаларын шилилге мөөрейге үндезилеп боттандырарынга социал чагыг-даа бооп болур.

Хамаатыларның каттыжыышкыннарының эргеажыктарын камгалаан айтырыгларны, хоойлужудулганын көргени таварылгаларда, күрүне эрге-чагыргазының органнары база тус чернин бот-эргелел органнары хамаатыларның чогуур каттыжыышкыннарының киржилгези-биле ийикпе, азы чөпшээрешкени-биле шиитпирлээр.

Хамаатыларның каттыжыышкыннарынын аппарадының доктаамал ажылдап турар штаттыг ажылдакчыларынга, хөлези-биле ажылдап турарларга күш-ажыл, ажылдакчыларның социал хандырылга болгаш камгалал дугайында күштүг бооп турар хоойлужудулга хамааржыр.

10 үүл. Хамаатыларның каттыжыышкынларының организас-эрге-хоойлу хевирлери.

Хамаатыларның каттыжыышкыннары дараазында организас-эрге-хоойлу хевирлериниң бирээзинге тургустунуп болур:

— политиктиг партия;

— профессионал эвилели;

— хөй-ниити организациязы;

— хөй-ниити шимчээшкини;

— хөй-ниити фондузу;

— хөй-ниитиниң бот-ажыл-чорудулгалыг органы;

— хамаатыларның каттыжыышкыннарының эвилели (ассоциациязы)

— шажын организациязы.

11 үүл. Политиктиг партия

Политиктиг партия дээрге политиктиг соруулга салган, программалыг, уставтыг, демдеглеткен кежигүн санныг, чаңгыс аай үзелдиглерниң организациязы болур.

12 үүл. Профессионал эвилели

Профессионал эвилели—бодунун кежигүннериниң социал болгаш экономиктиг камгалалынын эрге-ажыктарынга профессионал принцип-биле бүрүткеткен кежигүн санынга база уставынга үндезилээш тургускан хамаатыларның эки тура каттыжыышкыны болур.

13 үүл. Хөй-ниити организациязы

Хөй-ниити организациязы дээрге хамаатыларның каттыжыышкынының бүрүткеткен кежигүн санынга үндезилеттинген каттыжыышкынның соруулгаларын чедип алыр талазы-биле кады деңге ажыл-чорудулганы боттандырып турар, каттышкан кижилерниң хөй-ниити эрге-ажыктарын боттандырар болгаш камгалаары-биле тургускан хамаатыларның каттыжыышкыны болур.

14 үүл. Хөй-ниити шимчээшкини

Хөй-ниити шимчээшкини дээрге киржикчилерден тургустунган болгаш бүрүткеткен санныг кежигүну чок, калбак хөй-ниити үжүр-дузалыг социал база өске-даа соруулгалар салган хамаатыларның массалыг каттыжыышкыны болур.

15 үүл. Хөй-ниити фондузу

Хөй-ниити фондузу дээрге хамаатыларның болгаш (ийикпе) юридиктиг албан черлериниң эки туранын эт-хөреңги үндүрүглеринге үндезилеп тургусканы, социал, ачы-буян, культура, ниити өөредилге ийикпе хөй-ниитинин өске-даа ажыктыг соруулгаларын салган, кежигүн-даа чок, коммерциялыг эвес организациязы болур.

16 үүл. Хөй-ниитиниң бот-ажыл-чорудулгалыг органы

Хөй-ниитиниң бот-тывынгыр органы дээрге бүрүткеткен санныг кежигүну чок, соруулгазы болза хамаатыларның чүрттап турар чериниң, ажылынын ийикпе, азы өөредилгезиниң аайы-биле хамаатыларга тыптып кээп турар янзы-бүрү социал соруулгаларны бир денге шиитпирлээр болгаш кымнын-даа эрге-ажыктары хөй-ниитинин бот-ажыл-чорудулгалыг органын тургускан чериниң аайы-биле ооң программаларын боттандырары-биле холбашкан, удустун хөй-ле бөлүүнүн хереглелдерин хандырарынче угланган каттыжыышкын болур. Хөй-ниитиниң бот-ажыл-чорудулгалыг органнары албан бүрүткелге онаашпас.

17 үүл. Хамаатыларның каттыжыышкыннарының эвилели (ассоциациязы)

Хамаатыларның каттыжыышкыннарын, оларның организас-эрге-хоойлу хевиринден хамаарылга чокка, тургузукчу керээге үндезилээш, юридиктиг чаа албан чери кылдыр хамаатыларның каттыжыышкыннарының эвилелин (ассоциациязын) тургузуп болур.

18 үүл. Шажын организациязы

Шажын организациязы дээрге чүдүүр чүдүвезиниң болгаш шажын-чүдүлгениң хостуг чоруунга, ооң иштинде шажынга кады чүдүүр база бүзүрел-сүзүглелди нептередир эргени денге боттандырар соруулга-биле хамаатыларның тургусканы, эки тура каттыжыышкыны болур.

19 үүл. Хамаатыларның каттыжыышкыннарын тургузарының принциптери

Хамаатыларның каттыжыышкыннарын эки тураның, бот-эргелелдиң, демократияның, ажык чоруктун болгаш хоойлужудулганың принциптеринге үндезилеп тургузар. Хамаатыларның каттыжыышкыннары ажылчорудулгазының анаа база эчис соруулгаларын болгаш принциптерин, органнарының тургузуун, ажылынын хевирлерин база аргаларын тодарадып алыры хостуг.

Хамаатыларның каттыжыышкыннарының ажылчорудулгазы ажык-чарлыг, а тургузукчу база программа документилерининң дугайында медээ — ниити билдингир болур үжүрлүг.

Хамаатыларның каттыжыышкыннары, оларның организас-эрге-хоойлу хевиринден болгаш оларнын ажыл-чорудулгазынын хемчээлдериндeн хамаарылга чокка, хоойлу биле судтун мурнунга чаңгыс аай деп.

20 үүл. Хамаатыларның каттыжыышкынының өнчүзү

Хамаатыларның хөй-ниити каттыжыышкыннары оларнын тыптынын алган эт-хөреңгизинин ээлери болуп турар болгаш үүгле оларнын тургузукчу документилерининң көргени соруулгаларны чедип алыры-биле ону ажыглап болур. Ол организацияларның тургузукчулары (киржикчилери, кежигүннери) чогуур организацияның өнчүзү кылдыр оларнын дамчыдып бергени эт-хөреңгиге эргезин чидирер. Ындыг организацияны дүжүрген таварылгада, чээли берикчилериниң негелделерин хандырганының соонда арткан ооң эт-хөреңгизин, ооң тургузукчу документилеринде айыткан соруулгаларга ажыглаар.

21 үүл. Хамаатыларның каттыжыышкыннарын тургузарынга болгаш ажылчорудулгазынга кызыгаарлаашкын

Тыва Республиканың девискээринге хамаатыларнын:

— туруп турар конституссучу тургузугну болгаш хоойлу эрге-чагыргазының хоойлу езугаар тургускан органнарын дүжүрер, күшбиле өскертир;

— дайынны, күчүлелди, фашизмни, кижи көөр хөөн чок чорукту, каржы-дошкун аажылалды сүртаалдаар;

— сөөк-язы, национал, шажын болгаш социал адаан-өжээн (адаан-демисел) өскүдер;

— хөй-ниитиниң шеригжиткен каттыжыышкыннарын болгаш чепсектиг кезектер, ооң иштинде казактарныын;

—чүрттакчы чоннуң кадыкшылынга база мөзүг-шынарынга болгаш сонуургалдарынга семээр;

— эр-кызының, социал, национал, сөөк-язы болгаш шажын хамаарылгазының аайы-биле кызагдаашкынның кандыг-даа хевирлерин сүртаалдаар;

— күрүненің айыыл чок чоруун баксырадыр;

— кеземче-ялалдын өске-даа үүлгедиглерин кылыр;

— хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун болгаш корумчурумун үрээр;

— ажыл-чорудулгазының шынар-байдалын база соруулгаларын чажырар аргабиле хамаатыларны будуддурар;

— хамаатыларның эргелерин болгаш магадылаларын боттандырарынга шаптыктаар;

— назы четпээн хамаатыларны оларның ада-нелериниң ийикпе, азы оларны солуп турар кижилерниң чөпшээрели чокка бодунун организациязынче хаара тудар;

— национал чаңчылдарга болгаш ниитилелдиң моралынга удур соруулгалыг ийикпе хөделишкиннерни ындыг аргаларын ажыглаар хөй-ниити каттыжыышкынарын тургузарын болгаш оларнын ажыл-чорудулгазын чөпшээревес.

22 үүл. Каттыжыышкынларның ажыл-чорудулгазын соксадыры

1. Хамаатыларның юридиктиг албан чери болур хөй-ниити каттыжыышкынарының эрге-хоойлу аргазы эде тургустунганы-биле каттыжары, каттыштырары, хуваары, тускайлааны эде тургусканы ийикпе азы хамааты хоойлужудулгазы-биле дүүштүр дүжүргенде соксаар.

2. Хамаатыларның хөй-ниити каттыжыышкыннарын:

— каттыжыышкынның уставы-биле көрдүнген чурумбиле;

— хөй-ниити каттыжыышкыннарының демдектерин олар херек кырында чидирген азы Тыва Республика биле Россия Федерациязының хоойлузун үреп турар ажыл-чорудулганы боттандырган таварылгада, судтун шиитпири-биле дүжүрер.

3. Хамаатыларның каттыжыышкынын Тыва Республиканың Юстиция яамызының ийикпе азы Прокуратуразының киргени-биле судтун шиитпири-биле дүжүрер.

23 үүл. Түннел дүрүм

Хамаатыларнын каттыжыышкыннарын тургузарын, ажыл-чорудулгазын соксадырын, эргелерин болгаш негелделерин, оларнын ажыл-чорудулгазы дээш контрольду база бо хоойлуну үрээни дээш харыысалганы Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле доктаадып тодарадыр.

24 үүл. Бо хоойлу ону парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай.
1995 чылдың апрель 19.
№ 252.

«Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргезинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун дагын катап көөрүнүн дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН ДОКТААЛЫ

«Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргезинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун чугаалажып көргеш, Тыва Республиканың Дээди Хуралының **доктаадыры болза:**

1. «Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргезинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 4 үүлүнүн 5-ки кезээн үштүп каалтар дугайында Тыва Республиканың Президентизинин эдилгезин хүлээп алыр.

2. «Каттыжыышкын тургузарынга хамаатыларның эргезинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун дагын катап хүлээп алыр болгаш ону Тыва Республиканың Конституциязының (Үндезин Хоойлузунуң) 73 үүлүнүң 24-кү пунктузу-биле дүүштүр ат салыры биле Тыва Республиканың Президентизинче чорудар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы К. БИЧЕЛДЕИ.

Кызыл хоорай,
1995 чылдың апрель 19
№ 283.

Араттың үлүү

«СОРУНЗАЛЫГДА»

«Сорунзалыг» —Сүт-Хөл кожууннуң Ишкин сумузунуң девискээринде эң баштай, 1992 чылда тургустунган арат ажыл-агыйларының бирээзи. Ында ам 6 кижи ажылдап турар.

Оларның каттыштырган бода малының саны 60, чылгызы —20, шээр малы—200 ажып турар. 35 гектар тарылга, 200 гектар одар шөлдүг.

Суму девискээринде багай эвес ажылдыг деп санадып турар бо ажыл-агыйның удуртукчузу Билзей-оол Чамбал-оолович Монгушка чоокта чаа ужурашкаш, бодунуң ажыл-ижинин дугайын чугаалап бээрин оон дилээн мен.

— Ye дыка бергедевээнде араттап эгелээн болгаш, ажылывыс элээн шуудай берген—деп, ол чугаалады.—Ажыл-агыйны тургускан чылывыста күрүнеден чээли алгаш, үш санныг техника садып алган бис: Чүүк сөөртүр машина, дугуйлуг, илчирбелиг тракторлар. Чээливисти ол-ла чылын күскү дужудувус акшазы-биле төлеп берипкен бис.

Эрткен чылын тараа, сиген тарып алган черлеривисти үерлээн суг алганындан ажааган дужудувус шоолуг эвес болган. Ниити шөлүвүстүң чартык кезии суг адаанче кире берген. Арткан черлерден алган дужудувүстүң өртээ чарыгдалдарывысты безин дуглап шыдавайн барган.

Бойдустуң ол айыылхалавының биске чедирген когаралын санааш, актызын тургускаш, араттарның республика ассоциациязынче киирген улус бис. Когарал дээш төлевир акшазы амдаа келбейн тур.

Эрткен чылын бистиинге алды арат ажыл-агый турган чүве. Олар 100 хире гектар шөлдүг турган. Часкы тарылганы, суггатты организастыг чоруткан улус, эки дүжүттү ап болурунуң бүгү-ле барымдаалары турган. Ынчалза-даа чайын үер-халапка таварышкаш, когарааныңың түннелинде ажыл-агыйлар үүгле 40 ажыг тонна тараа ажаап алган.

Акша-хөреңги чедишпес, үе берге-даа болза, араттаар күзелдиг кижилерниң саны көвүдеп турар. Бо чылын бисте ийи арат ажылагый немешкен.

Арат кижи ажыг дерин төп, улуг күштү, чарыгдалдарны үндүрүп турган, дужүттү, мал-маганны өстүрүп алырга, продукцияны садып-сайгарары кончуг берге-дир. Ылаңгыя эзт, дүк, тараа сайгарып алыры дыка берге. Алыр бис дээр сайгарлыкчыларныңың, хүлээп ап болгу дег организацияларның адаар өртээ аргажок чиик болур.

Бисте ам 8 арат ажылагый бар деп үстүнде чугааладым. Оларның техникабиле хандыртынганы багай эвес; дөрт «Беларусь», илчирбелиг ийи трактор, чүүк сөөртүр бир машина бар. Ол дээрге хоомай эвес күш. Чаңгыс-ла четпес чүве — комбайн чок. Күзүн тараавысты кезип чадап турувуста, суурнуң мал-маганы «дойлап» кааптар, оозу кончуг хомуданчыг.

«Ишкин» совхоз уксаалыг ангор өшкү өстүрер тускайжыткан күрүне ажылагыйы кылдыр хевээр арткан. Ынчалза-даа оон ажылын үенің байдалынга дүүштүр эде чаартыр талазы-биле чамдык хемчеглерни оон дирекциязы ап чорудуп турар. Ону чогум канчаар эде тургузарыл деп айтырыгны ажылчыннарнын, чоннуң хуралдарында кашдаа удаа чугаалажып, сүмелешкен бис. Маргылдаалыг айтырыглар баштай хөй турган. Ынчалзажок оларны шиитпирлээрининң аргаларын чоорту тып, чамдыктарын удур шиитпирлеп-даа тургаш, түннелинде совхоз биле арат ажыл-агыйларның күжүн, демин каттыштырган, кады ажылдыг ажыл-агыйны, азы орустаарга, совместное хозяйство — совхозту тургузар деп шиитпирлээн бис. Ынчангаш совхозтуң, араттарның-даа машина-техниказын кады ажыглап, артык кезектерни, кывар-чаар материалдарны база демнежип тыптынып ап тур бис. Черни чардырарын, чайгы ажылдарны чорударын, күскү дүжүттү ажаарын, бүдүрген продукциявысты садып-сайгарарын база-ла кады кылыр бис. А кымның кайы хире чарыгдал үндүргенин, чүү хире орулга алганын шуптузун аңгы санаар. Чыл төнчүзүнде күрүне ажыл-агыйы биле араттар аразында санажылганы чорудар, бот-боттарынга өрезин удур-дедир төлежир ужурлуг. Ажылды мынчаар организастап алырга, черле эки-дир, бүгү-ле чүвени кады демнежип кылыр, бот-боттарын артыктажыр чүве чок. Бисте бир чаа үүл бо деп демдеглексээр-дир мен.

Бо чылын ажыл-агыйларга күрүнеден чээли бербээн, кывар-чаар материалдар, үрезин, артык кезектөр садып алыр акша-төгерик кайда-даа кызыы деп чүве билдингир болгай. Бисте база-ла ындыг, өскелерден ылгалыр чүвевис чок.

Ынчалза-даа иштики курлавырларывысты долузубиле ажыглааш, часкы тарылганы саадатпайн, организастыг чорудуп тур бис. Ийи үүс ажыг гектар черде үрезинни апрель төнчүзүнде чаштырын алган бис. Ам база ол хире хемчээлдиг суггаттыг черлерде ажылдар чоруп турар. Чай чаъс-чарлыг, эки болур болза, күзүн багай эвес дужүттү алыр боор деп бүзүреп турар бис.

● Директорга сөс ●

ХӨЙ-НИИТИНИИ ЭВЕС, КҮРҮНЕНИИ

Республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин эде тургузар дуганыда айтырыгны Тыва Республиканың Чазааның хөй кижи киржикчилиг хуралынга чугаалашкаш, элээн каш доктааларны хүлээп ап, чамдык өскерилгелерни кылгылаандан бээр үр эвес үе эрткен. Ынчан уксаалыг ангор өшкү өстүрер кылдыр тускайжыткан ажыл-агыйларның бирээзи—«Ишкин» совхозта бо хүннерде кандыг ажылдар чоруттунуп турарыл? Ол дуганыл оон директору Чымба Балдыкович МОНГУШ бистиң бижикчивиске мынчаар чугаалаан.

— Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин эде тургузарының болгаш республиканың аграр секторунуң экономиказын быжыктырып чогумчударының айтырыгларын чугаалашкан улуг хуралдың соонда чамдык ажылдарны кылып чоруттувус. Бирээде, өшкүнү кыргыыр мурнунда класстаашкынын коданнарга кылдывыс. Май-июнь айларның дургузунда өшкүлерниң назы-харын, өң чүзүнүн, продукция берип турарын барымдаалап, аңгы-аңгы коданнарга үзе тургузар ажылды чорудар бис.

Ийиде, уксаалыг өшкү малдың ажаалда-чемгерилгезин кышкы үеде экижидирибиле сиген кезер болгаш мал чеми тарып өстүрер шөлдерни улгаттырган, чемнерни хөйну белеткеп, бо чазын төрүттүнген анайларны кыжын тургузу азырап кыш ажырар деп соруулганы салган бис.

Ынчаарга малга уксаажылга ажылын экижидер соруулганы боттандырарда совхозтуң өске адырларын база сайзырадыры ыяап ла негеттинип келген. Бир-ле дугаарында чер ажылын эде көрүп хөгжүдери чугула апарган. Ынчангаш бо чылын ылаңгыя мал чемнерин, кызыл-тасты улуг хемчээлдиг черге тарыырын шиитпирлээн бис. Апрель айның сөөлгү декадазында 200 гектар күр черни аңдарган, ында тараана тарыдывыс. Ам суггаттыг 400 ажыг гектар черде тараа, мал чеми культураларны тарып тур бис.

Бо чылдың күскү дужудүн база малдан алыр продукциявысты янзы-бүрү аргаларны ажыглап тургаш садып-саарраш, оон кирген орулга-биле күрүнеге өревисти дуглап, ажылчыннарга ай-айы-биле бербейн турган акша-шалыңны үзе санажын берипти ирги бис бе деп идегел-биле ажылдап турган бис.

Моон мурнунда совхозтуң ажылчыннарының аразынга чер-өнчү үлежир дугайында чугааны чорудуп, ол бүгүнү санап алган турган бис. Ынчалза-даа совхоз уксаалыг мал өстүрер күрүне ажыл-агыйы кылдыр эде тургустунуп, өнчү күрүнеии болуп артканын барымдаалаш, ол өнчү үлежир деп чүвени соксаткан бис. Бисте ам хөй-ниитиниң өнчүзү деп чүве база чок. Шуптузу күрүнении, совхоз ажылчыннары база күрүне ажылчынары болуп турар.

Россияның Хамааты Кодекизинден «колхоз», «совхоз» деп сөстерни ап каапканын барымдаалаш, ам республиканың бүгү ажыл-агыйлары адын, хевирин өскертип турарын чон билир. А бистиң адывыс амдаа «совхоз» хевээр адатынар-даа болза,алыс уткаы бир өске. Бо черде тургустунган арат ажыл-агыйлар-биле каттыжып, демивисти чаңгыс аай мөөннеп алгаш, кады ажылдаар деп дугурушкаш, адывысты совхоз, азы орустаарга, «совместное хозяйство» — кады ажылдыг ажыл-агый кылдыр арттырган бис. Ынчангаш ам ады эрги хевээр чаңгыланып турар-даа болза, ажылының аайы чаартынган совхозта ажылдап турар бис.

Хенче-Кара МОНГУШ чугаалажыы, бижээн.

● Медээлер дизии ●

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИРЛЕР

Россияның организастыг комитеди апрель майда Делегейниң бойдус камгалалының хүнүнге турасказаткан экологтуг суботниктерже, суглар баштарын, уннарын аштап арыглаарынче бүгү чонну кыйгырып турар.

Ол кыйгырыгга дүүштүр Тыва Республиканың Долгандыр хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамызы июнь 5-ке чедир кылып чорудар ажылдың планын тургускаш ону тарадып чоруткан. Ында экологтуг халаптан камгалалды чорудуп, Кызылга болгаш кожууннар төптерлинге экологтуг хүннерни эрттирерин көрген. Аная хамаарыштыр информацияның массалыг чепсектерин дамчыштыр бойдус камгалалының дугайында дамчыдылгаларны эрттирер.

Бо чылдың апрель 26-да чуртта радиациялыг аварияларга, озал-ондактарга таварышканнарга сактыышкынның хүннерин школаларга, өөредилге черлеринге, организацияларга эрттирген.

Суурларга, хоорайларга кудумчуларны, чурттарга кварталдарын аштап арыглаарынче чон идепкейлиг киришкен.

Школаларга, өөредилге черлеринге экологтуг халаптардан камгаланырының хүннери эрткен. Уругларның туризм төвү болгаш бойдус яамызы аныяк экологтарның «Өзүр» деп слёдун удавас эрттирер. Өрттерден айыылдыг үелерде аргаарыгларга өртту баш бурунгаар болдурбазының айын чарлаар. Экологтуг чогаалдарының номнарын суур бүрүзүнге тарадырлар. Оон өске-даа чугула хемчеглерни ында киргген.

СУГ ХАЛАВЫН БОЛДУРБАС ДЭЭШ...

Бо чылын база катап болур чадавас суг халавынга удур белеткел ажылдарын кылып чорудуп турарын Чөөн-Хемчик кожуунун чагырга даргазының бирги оралакчызынга чоокта деп шиттирген Арланмай Оржакович Мор уй-оол дыңнаткан. Ылаңгыя Теве-Хая суурунуң чанында хем кыдыының эриктерин чыырыктап, довурак, сай төп, чалдап турар.

Хорум-Дагда Чыргакы хемнин кыдыындан суг ажар черлерни база бедидип чалдап турар. Чадаана хемнин улуг көвүрүүн быжыглап оон кыдыгларынга сай эккеп төгер, бетоннаар. Хемнерниң кыдыгларын эриктерин бетидип, быжыглап чалдаарынга, бетоннаарынга Чазак хөй түңнүг акшаны үндүрүп берген. Оруктудуг-камгалал ажылдарын ол кожуунну орук черинин механизастан бригадазы чорудуп турар.

ЭЗИМНЕРНИҢ ЭЭЛЕРИ

Чоон дыттың дөзүнге кээп одаглангаш, тудуг болгаш одаар ыяшты кезип белеткээр бригадаларлыг Сүт-Хөлдүң ыяш ажылагыйының ажылын толтуттомаанныг, ажыл-ишчи, дээди эртемниг Чалчык Ондар башкарып турар. Ол ажыл-агыйның ажылчыннары ыяш белеткээр планын ажыр күүсеткеш, ам өртке удур белеткелдерни чер-черде чорудуп турарлар. Чайын мал чемнерин белеткээр черлерин олар суггарып, баш бурунгаар белеткеп эгелээн.

Дөртен тонна ажыг сигенни олар белеткээш, каттаарынче, тооруктаарынче, чыжыргана чыырынче киреррлер. Мөөгү база чыырлар. Киш-кулааның сывын, оон бүрүзүн болгаш оон өске-даа эм оъттарны чыып алырлар. Планныг даалгаларын ажыр күүседип, мактадып турар лесниктерге Ак-Даш суурда Владимир Сарыглар болгаш оон-даа өске-даа шалыпчылар хамааржыр.

Ондар ОХЕМЧИК.

СЕТКИЛДЕН ЧЫЛЫГ СӨСТЕР

Медицина болгаш амыдырал... Бүгү талалыг сайгарар чүве болза, ол—ниитилелдиң, ооң чонунуң кадыкшылыбиле хөлбашкан болганда, ханы болгаш делгем билиишкип. Чугаа кижиниң кадыының дугайында, чурттал-газының, харын-даа амы-тынының дугайында чоруп турда, ындыг болур-даа ужурлуг. Бистиң солуннуң арыннарында «Медицина болгаш амыдырал» деп рубриканың адаа-биле эмчилериниң, чер-черде бижикчилеривистиң кадык камгалалының айтырыгларынга хамаарышкан чүүлдери парлаттынып турар. Чугаа медицина дугайында чоруп турар болганда, эмчи кижи маңаа кол черни ээлээр. Кижилериниң кадыын быжыглаар, кижи аараан таварылгада, эмчиниң эргежок чугула дузазын оларга чедирер харыысалгалыг бедик сорулга оларның мурнунда салдынган.

Медицинаның бөгүндеги депшилгелиг, дээштиг, ажыктыг аргаларын эмнээшкин херээнге ажыглап, аарыг-биле демиселге мергежилиниң талазы-биле шыырак билиин көргүзүп, тура-соруктуг ажылдап турар эмчилер Тывада эвээш эвес. Чон оларны билир, оларның дугайын чугаалап турарлар. Ооң бир бадыткалы—солунга кээп турар чагаалар. Эмчилерге хамаарыштыр бөгүнгү чугаавыс аңаа үндезилеттинген.

Редакцияга кээр чагаалар хемчээл талазы-биле аңгыаңгы —улуг-даа, бичии-даа болур. Ынчаарга мээң номчуп танышканым, холда тудуп олурарым бо чагаалар хемчээл талазы-биле алыр чүве болза, улуг эвес болгаш утказы чаңгыс аай. Ынчалза-даа сагыш-сеткилден бижиттинген чылыг сөстерлиг болгаш, олар үнелиг. Эмчилерге өөрүп четтириишкиниң сөстери-дир. Бо чагааларны каттыштырып турар ниити чүүл—эмчиге эмнедип турган кижи эмчизинге өөрүп четтириишкиниң сөстерин бижип тура, аарыг кижилерге кичээнгейлиин, мергежилиниң талазы-биле билииниң шыыраан демдеглеп, кол-ла чүве —ооң кижизиин илередиксээн болур. Ынчангаш бөлүк чагааларны алгаш, кайда кым деп эмчиге ону адрестээнил, авторнуң дилээн күүседип, солуннуң бөгүнгү үндүрүлгезинге бо чагаалар допчулалын эмчилернең кичээнгейинге парладывыс.

Кызыл хоорайның чурттакчызы Лидия Оюн редакцияже бижип чоруткан чагаазын «Эки чаңын салбазыннар» деп эге-биле бижээн. Ол эге авторнуң үүнү чугаалаксаанын, күзелин билдингири-биле ажыдып чыдар. Кымнарга хамаарыштырынча дээнин чоорту биле бээр бис. Ам чагаадан каш одуруг: «Часкы соокка алыскаш, оорга аараш, пат болган мен. Массаж-биле эмненир болган мен. Кызыл хоорайның № 2 поликлиниказында массаж кылыр черде ээлчег генде, холдарының шыыраа дегет, оорга-моюнну ээлдир, хөндүрүлдүр тудуптар хуулгаазын холдарлыг. Аргасүмени кадын тура, эмнээшкинниң дузалап, дузалавайн турарын айтырар. Чазык-чаагай, дузааргак эмчилерге таваржырга, аарып турар бо кижиниң сеткили, ал-бот чиигеп, аарыг дүрген эттиничел ышкаш сагындырар...»

Эмчилерге хамаарыштыр чагааларны номчуп олурарга, «эмчиниң кичээнгейлии, эвилең-ээлдээ кандыг-даа эмден артык дузалыг боор-дур» дээн одуруглар бо-ла бижиттинген болур. Ындыг үнелелди кижи бүрүзүнге хамаарыштырбас болгай, чонуң ындыг үнелели ажылхерээ-биле шынап-ла, төлептиг, ак сеткилдиг бердинип ажылдап чоруур кижилерге хамааржыр. А чон алыс-ла шынын чиге сөглээр болгай.

Ам үстүнде чагаавысче эглип кээли, Маша эмчиниң кожазында ийи эр эмчи — Орлан биле Юрий Монгуш ажылдап турарын чагааның автору ооң ыңай чугаалааш, оларның ажылын база мактаан. «Кижиниң экизи будүжүнде, ооң кижизии—эвилең, дузааргак, толтуг мөзүзүнден көстүр дээр. Аныяк, буянныг бо эмчилерге «четтирдим» деп солун дамчыштыр сөглексээр-дир мен» дээн сөстер-биле автор чагаазын түннээн.

«Эмчиниң буяны», «Буянныг эмчи». Чагааларның хөй кезиниң эгезин ынчаар бижээн болур. «Буянныг мергежилдиң кижилери» деп рубриканы солун арыннарынга чамдык таварылгаларда ажыглай бээривис ында. Буян дугайын анаа-ла кайы хамаанчок чугаалай бербес болгай. Ол, шынап-ла, буянныг херек-биле бадыткаттынар ужурлуг. Аарыгны, ооң човуланың, хилинчээн бодунда херек кырында эдилеп чоруур ийикпе, азы аарыгдан сегип үнген кижилер эмчиниң дузазының чүү хире үнелиин кымдан артык билирлер. Кижиниң өөрүшкүзүнге кыдыг-кызыгаар чок хөй-ле чүүл херек деп бе? Ол бодалды эмчилер-биле кады үлежиксээн ийик мен.

Кызыл хоорайда «Домчовуландан адырып ап, эмнеп, амыдыралды катап эгидип, амы-тынын алган эмчизинге кижиниң өөрүп четтириишкининиң сөстери-дир. Эмчим ындыг макталга төлептиг дээш ол кижи бижээн болгай, сеткилдиң ханызындан чылыг сөс. Аарыгны, ооң човуланын, хилинчээн бодунда херек кырында эдилеп чоруур ийикпе, азы аарыгдан сегип үнген кижилер эмчиниң дузазының чүү хире үнелиин кымдан артык билирлер. Кижиниң өөрүшкүзүнге кыдыг-кызыгаар чок хөй-ле чүүл херек деп бе? Ол бодалды эмчилер-биле кады үлежиксээн ийик мен.

Кызыл хоорайда «Домнаашкын» эмнелге төвүнүң эки ажылының дугайын бистиң номчукчуларывыс мооң мурнунда солунга база бижип турган чүве. А. Ө. Кара-Тоннуг удуртқан ол эмнээшкин төвүнге эмнеткеш, кадыкшыл байдалы эки апарганын **Чөөн-Хемчик кожуунда Хөндергей суурда хоочун башкы Ондес Дөмүр-теновна Монгуш бижээн.** «Чоннуң кадыкшылы дээш мергежилинге бердинип ажылдап чоруур эмчи Анна Кара-Тоннугнуң удуртканы коллектив дыка демниг-дир. Аңаа эмнедип турган, ында хуулгаазын чүүлдер барын эскердим. Аялга дыңнап эмнедир өрээлге кижи кедергей хандыр удуй бээр, оттун келирге, элдеп чүвен ол. «Домнаашкын» деп адаанында ужур-ла бар» деп бижээш, ооң эмчилеринге, ажыл-херээнге чүгле экини күзээн.

Чагаалар аразында чагаа

Өөрүп четтириишкиниң база бир чагаазы «Дузазын көрдүвүс» дээн эге-биле Бай-Тайга кожуунда Кара-Хөл суурдан келген. **Ону дөрт харлыг бичии Альбинаның ава-ачазы Нина, Ортун-оол Салчактар** бижип, бисче чоруткан.

Кырынче изиг шай төтыртып алганындан бичии Альбинаның оорга-мойну өрттенген. Бичии уругга, ооң ада-иезинге-даа кончуг берге, коргунчуг үеде суурда медпункт эргелекчизи Долаана Дамовна эмчи сестразы Фаина Допур-оол-овна (эмчилерниң фамилиязын биживейн барган болду) олар өрттенген уругга эмчиниң баштайгы эргежок чугула дузазын чедирген. Адаие оларга өөрүп четтириишкиниң сөстерин солун дамчыштыр чедирерин дилээн. Бичии Альбинаны ооң соонда кожуун эмнелгезиниң кезип эмнээр салбырынга эмнээн. Ол салбырның коллективи кезер эмчи Роман Маскырович Соянның билдилиг удуртулгазы-биле кызымак ажылдап турарын, эмчилерден эгелээш санитаркаларга чедир хүлээнген херээнге бердинген ажылдап турарын эскергенин Салчактар бижээн. Оларның бичии кызы Альбинага дуза чедирген эмчилерге, чоок кижилеринге ада-иезинге сөстүң чылыын, экизин «Шынны» дамчыштыр сөглексээн.

«Кижиге эн-не кол чүве —кадыы. Ажылчын кижи кадыы быжыг, ажыл-иштиг-ле чорза, аштавас, түревес. Ылаңгыя карааа чокта, чурттал-га чок. Республиканың карак эмнелгезинге чыдып эмнедир ужурга таварыштым. Мээң байдалымда чүгле кезиишкин аргазы-биле үнүп болур дээрге, чөпшээрештим. Каракка кезиишкин кылыр эмчилер дээрге кайгамчык нарын ажылдыг улус боор чүве-дир. Кижиниң салымчолу, чырык өртемчейни, хүннү көөр-көрбези —оларның холунда, ынчангаш харыысалга улуг. Буянныг эмчилерим кезип эмнедилер.

Улуг эмчиниң аарыг улус хүлээп алыр өрээлинге кээримге, мээң үем хире улгады берген херээжен эмчиниң чазык арны идегелимни оттурупкан. Оон бичии болганда, «Ооржак, кезиишкинче!» деп кыйгырты берген. Кезиишкин чорудар өрээлге демги эмчим эвес, дыка шыңгыы шырайлыг улуг-шыырак эмчи мени хүлээп алды. Дадагалзап эгеледим. Демги чараш, салаалары шевергин эмчим эвес, өске кижи кезер деп белеткенип тур. Ам канчаар боор, өрү тейлээш, кезиишкин столунга чыткан, ол-ла. Оон соонда билдингени — меңээ кезиишкин кылган эмчи Николай Григорьевич Утьямишев шыырак кезер кижи болду. Эгезинде дадагалзап турганым ындыгла ыйнаан, караамны кезип эмнээн буянныг эмчимни эки сактыышкын-биле бодап чор мен. Оон аңгыда кижилерге кичээнгейлиг эмчи сестралары: Саяна Саяаа, Людмила Донгак, Валентина Анукаева, Зоя Канчыыр-оол, Мая Тува, Галина Сат оларны мактаар мен. **Борбак Ооржак. Кызыл хоорай.**

Борбак Аяңович Ооржактың ону кезип эмнээн эмчизи Николай Григорьевичиге өөрүп четтириишкиниң чылыг сөстерин «Шын» солунда парлаанын эмчиниң кады ажылдап турар коллегалары аңаа дамчыдар боор дээрзинге автор идегээн. Тыва дыл кырында парлаттынып турар солунга бижээн болгаш, дилээ ол.

Барыын-Хемчик кожуунда Эрги-Барлык суурда Бануу Шагдыровна Хертектиң чагаазында дараазында одуруглар Ак-Довурак хоорай эмнелгезиниң кезип эмнээр салбырының эмчилеринге адрестеттинген. Аваның редакцияже бижээн чагаазын номчуп көрээлиңер...» Бо чагааны «Шын» солунну дамчыштыр Ак-Довурак хоорайның кезер эмчилеринге бижип олур мен. Оларга мээң чагаамны албан чедирер боор силер, редакция ажылдакчылары, ындыг идегел-биле бижип олур мен.

Оглум А. Хертек айыл-халапка таварышкаш, байдалы дыка берге турда кезиишкин чоруткан. Кезер эмчилер Маадыр Хомушку, Светлана, Климм Сайынович, Виктория Чымановна (эмчилерниң атсывын автор долу эвес бижип каан, ол олчаан кичер ужурга таварыштывыс), сестра Клара Европ болгаш оон-даа өскелер оглумнуң амы-тыны, чурттал-газы дээш демисештилер, ооң ачызында оглум дириг арткан. Үш кезиишкинни эрткеш, чырык черге чурттап артар аас-кежиктиг болдувус. Алдын холдуг хүлээнген херээнге бердинген эмчилерге четтирдивис».

Ол эмнелгеге колдуунда-ла айыл-халапка таварышкан — бижектешкен, боолашкан, чогушкан кижилер кээп турарын Бануу Шагдыровна бижээш, арагадары ишпес чүве болза, ындыг озал-ондакка, айыл-халапка кижилер белен таварышпас дээр болдың ында киирген. Арагалдашкынның түннелинден чаңгыс чылда безин амы-тынындан чеже кижи когарап турарын дээн сагынчырыглыг, дувурелдиг айтырыг-биле чагаазын ол төндүрген.

Бо чагаа Алтай крайдан келген. Н. З. Кроневальд оон Тываже мындыг сөзүглелдиг чагааны бижип чоруткан.

Ам ону номчуп көрээлиңер: «Экии, эргим редакция. Силерже мен Алтайдан чагаа бижип олур мен. Мени Нина Зиновьевна Кроневальд дээр. Алтай крайның Тюменцево районда Тюменцево суурда чурттап турар, бодум немец кижи мен.

Алтайның күрүнеиң медицина университединиң клиниктиг ординатуразының хирургу Өнер Хүлерович Ондар дугайын силернин солунуңарга бижиир бодадым. Өтте даш аарыындан беш чыл хилинчектенип келген мен. Доктаамал эмнедип келдим, түннел чок. Район эмчилери мени Барнаул хоорайже чоруткан, край эмнелгезиниң хирургия салбырынга чыттырды. Өнер Хүлерович мени хилинчээн көрүп чорааным аарыгдан адырып, эмнеп кагды. Кезиишкин соонда, ам чартык чыл эрти, байдалым эки-дир, ол дээш эмчиге улуу-биле өөрүп четтирдим. Кижилерге кичээнгейлиин, эвилең-ээлдээн эмнедип чыда эскердивис. Аас-кежиктиг, кадыкшылды, ажылхерээнге чедиишкиннерни күзедим».

Ырактан бистиң солунувусту тып келген, чаңгыс чер-чурттуувуска хамаарыштыр чылыг сөстерлиг ол чагааны күзелдиивис-биле парладывыс.

Чагаалар допчулалын бо чагаа-биле доозуп тура, номчукчуларывыска, эмчилерге быжыг кадыкшылды күзеп, чоннуң кадыкшылы дээш буянныг херекте турҗуп турар эмчилерге, оларның ажылынга хамаарыштыр чылыг сөстер арбын-на болзун деп күзеп каалы.

Вера КУУЛАР.
Чагаа килдизиниң эргелекчизи.

ЧОННУҢ ШИИТПИРИ

Суурнуң Культура бажыңынга «Торгалыг» коллективтиг бүдүрүлге каттыжышкынының Чоза болгаш Кара-Тал бригадаларының каттышкан хүралы хөй кижи киржикчилиг болуп эрткен.

Ол хуралга суурда албан черлеринде, организацияларда ажылдап турарлардан ангыда, сонуургалдыг кижи бүрүзү олурушкан, залда салдынган сандайларның олуттары шупту ээлеттинген, чамдыктары бут кырынга тура эрттирер ужурга таварышканнар.

Ук хуралды баш бурунгаар чарлап, чарлалдарны чараштыр бижээш көскү черлерге аскылаан.

Чөн Чоза болгаш Кара-Талдың хойжу бригадалары ажыл-агыйны кайы хевирге чорударын шилип алыр ирги дел айтырыг сонуургадып турган. Ынчанмас аргажок, коллективтиг бүдүрүлгениң кол адыры хөй ажылы болганда, кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин дүвүретпес ужур чок.

Кожуун чагыргазының көдээ ажыл-агый эргелелиниң даргазы К. С. Шарбый-оол эргелелдиң түскай эртемниреги-биле кады хуралга киришкеннер. Ыракузак кыштагларда малчыннарның кээрин манап, чыглып келген чонну чалгаратпас дээш Торгалыгның көдээ Культура бажыңының бот-тывынгыр артистери үениң байдалынга таарыштыр тургускан концертти көргүскен. Келир ужурлуг кижилер шупту чыглып келгенде хуралды эгелээн.

Эрткен 1994 чылдың ажыл-агый түннелдерин бирги илеткелчи кысказы-биле таныштырарга мындыг болган: 100 башка онааштыр 62 хураганны, 45 анайны, 43 кулунну, 70 бызааны коллективтиг ажыл-агый камгалаан алган. Шагүе чеже-даа берге болза, өскелерге үлегер-чижек кылдыр кызымак, эрес шудургу ажылдаанларның аттарын-даа адаглаан.

Ажыл-агыйның кандыг хевирин шилип алырының дугайында санал-онал бээриниң мурнунда кожуунның эргелел даргазы К. С. Шарбый-оол ажыл-агый чорудуунун 9 хевирлерин таныштырган. Оларның иштинден ийи хевирнин кайы бирээзин шилип алырын торгалыгжыларга саналдаан.

Биргизи акционер ниитилел, ийигизи коллективтиг бүдүрүлгенин иштинге тускай агар санныг эштежилге ниитилели. Акционер ниитилел деп чорум чүл ол дээрзин малчыннар орта билбес боорга бүдүрүлгениң кол экономизи Виктор Ыйма тайылбырлап берген.

Залда олурганнар, чанында орар эштеринден удурдедир айтыржып, ол-бо чугаа солчуп, шаанга киргеннер. Сүмелешкен соонда, малчыннарның харыылааны бо: «Ол акция деп саазының аай-бажын тып чадап турувуста-ла, аскак хой ырай бербес чүве бе, моонар», «Кайы-бир черден бай-хөреңгитен кижи келгеш, акцияларны садып аппаарга, аңаа хөлечиктээр бис бе?» дээн үннер үнүп турду.

Акционер ниитилел тургузар дугайында айтырыгга хол көдүрүп, санал берген кижи чок болган. Үстүнде залга ужугун чоруп турган сестрениң аайы-биле ук айтырыг бадылаашкынче-даа кирбейн, хүн айтырыындан ала-чайгаар куш чок болу берген.

Ийиги айтырыг талазыбиле эээн кижилер боттарының саналдарын бергилээн. Специалистер болгаш хойжу бригадаларның бригадирлери боттарының тустуста бодалдарын илередип, тодаргай сан-чурагайны адап турган, черле шыырак саналдарны бердилер. Чижээ, Чозаның бригадири Кончук Даш-оол:

— Малдан ап турар орулгавыс чогуур деннелге четпейн турар. Оон кол чылдагааны хой кажаалары тар, дыкпын болганындан малдын чаш төлү, дүк чедир алдынмайн турар. Чамдык кажаалар бүстүп дужеринин кырында келген, адаштар-биле ужар деп барган талазындан иттирип каан. Ону кылыр дээрге саная чүве чок боор-дур. Бир эвес ылап бар чүве болза, биске берзе деп дилээм бар, бистин бригадага чөпшээрептер чүве болза, ол-бо черлерге, даргаларга чарбыттышын турбас бис, бүгү-ле ажылдарны, кылыр ужурлуг чүүлдерни боттарывыстың күжүвүс-биле кылып аар бис, а харын-даа боттарывыстың хереглевистен артыр бүдүргеш, кайнаар-даа. Кызылчеде-даа сайгарын болур бис. Чүү-даа чок, кургу улус аңаа көрүп олурар-дыр бис.

Даргазында үстүнде эжиниң саналынга Кара-Талдың бригадири Сергей Донгак ушкашкан, ооң саналдааны болза, бригадаларга түскай агар саннар ажыдары чугула апарган, ынчан кээрге бригадалар түс-түс бухгалтерлиг апаарлар. Малчыннар үнген-киргеннин чарыгалдарын билбес боор-дур. Чугле бо кижиден «эккел» дээ ол-ла. Бухгалтерлиг болуп болза, ол малчыннарга чели азы он беш хонуктап турган, оларга үнген-киргенин чугаалап, ол чүве ындыг, бо чүве ындыг болган деп баяынга киир чайылбырлап берип турган. Бир эвес аңгы бухгалтерлиг апаар болзувусса, ажылдаарынга, сантүнге-даа эки-ле-дир.

Ийиги айтырыгны хурал даргазы бадылаарга, хамаарылгалыг кижилер шупту чаңгыс кижи дег хол көдүргеннер.

Чоза биле Кара-Тал хойжу бригадалар «Торгалыг» коллективтиг ажыл-агый бүдүрүлгезинде түскай ниитилеп агар санныг, аңгы бухгалтерлиг коллективтер болганнар.

Бо хөй кижи киржикчилиг хуралдың соонда кожуун төвү Хандагайтының артистери солун концертти бараалгатканнар.

Бюрбүү СЕРЕН.
Дус-Даг суур.
Өвүр кожуун.

Бистиң республиканың колхоз, совхозтарын эде организастап эгелээнден бээр үш чыл ажып турар. Бо үениң дүргүзүнде эде организастаашкынны эгезинден тура шын билип, чамдык ажыл-агыйлар, каттыжышкыннар бүрүнгаар базымнарны кылып эгелээн. Бо талазы-биле боттарының бодалдарын журналистер солуннар арнынга чыгыдып келген, чамдык санал-оналдарын берип турарларга каттыжар мен. Оларның үзел-бодалдары аңгы-аңгы болуру чөп болбайн канчаар. Чүге дизе бистин улуг Россиявыска бо дээрге чаа чүүл деп чүвени ким-даа билир. Журналистериниң үзел-бодалдары хамаанчок, бистин ол ажылды дөрт харыылап турар көдээ ажыл-агыйның түскай эртемниглериниң безин аразында чөрүлдээлиг айтырыглар бо-ла турустуйун келири чажыт эвес-ле болгай.

Бо талазы-биле шак-ла ындыг айтырыглар бистин Таңды кожуунның ажыл-агыйларын база оюп эртпээн дээрзи билдингир. Кожуунда «Революцияның чалбыыжы» совхоз, Хадылыгның дүржулга бүдүрүлге ажыл-агыйындан аңгылары эде организастаашкынны кылгылааннар. Чамдыктары харын-даа ийиүш-даа эде организастаашкынны кылып четтигипкеннер. Маңаа мындыг тодаргай чижекти киирип болуп. Кожуун хамаанчок республикага ады-сураа алгаан турган «Межегей» совхозту ап көрээли. «Межегей» совхоз күш-ажылчы чедиишкиннери дээш ССРЭ-ниң 50 чыл ою атка четкен турганын билбес кижи чок. Улуг ССРЭ бүстүп дүшкен соонда, ол атты ап октааш, дедир «Межегей» деп адын алгаш совхоз боп ажылдап турду. Межегейни эн-не баштай кооперативтерге чарган, күш-ажылдын янзы-бүрү кооперативтери боп, чартык чыл ажылдаан. Оон соонда ол бүтпейн барган. Чүге дизе янзу-бүрү кооперативтер аразында маргыжып, машинатехника былаажып, ол сээнии, бо мээнии дижип турган, орта ажыддап шыдавайн барган. Ынчангаш база катап «Межегей» совхоз боп ажылдап эгелээн. Адактың соонда ол-даа хоржок хире болганы ол ийикпе, база катап, бо улаада, сөөлгүзү кылдыр эде организастаашкынны чорутканнар. Ам бо хүннерде олар мал, чер ажыл-агыйының ассоциациязын тургузуп алган ажылдап турарлар. Эде организастаашкынны чорударда ында ажылдап турар түскай эртемниглерден, хамыктың мурнунда, ооң удуртукчузундан дөрт хамааржыр деп чүвени көрүп, билип келдим. Оон херечизи кылдыр амгы ассоциацияның даргазы Алексей Хунаевич Монгушту адап болур. Баштайгы үеде аңаа чамдык улус удурланып, хоп-меге чагаа-даа бижип турдулар ийин. Кожуун чагыргазының көдээ ажыл-агый эргелелиниң даргазы Т. Хунланов түр када Алексей Монгушту ажылындан халап каапкан таварылга база турду. Ам ол ажыл-агыйда байдал сөөлгү үеде чүгээртээнин айтыры чугула.

А «Коммунизмниң херели» совхоз баштай адын Шанган кылдыр эде адап алган соонда, кооперативтер боп ажылдап турган, ону база «холааш», ам база Шанган аттыг совхоз боп ажылдап турлар.

Чоокта чаа «Межегейден» аңгыланы берген «Кара-Булуң» совхоз бут кырынга туруп, чүгээр ажылдыгларның санында кирип турары өөрүнчүг.

Ам ээлчег «Россия» совхозта келген. Бо совхозтуң күрүнеге ниити өрези 1 мард. рубль четкен. Ам бо хүннерде часкы тарылга эрттирип аарының барымдаазы чок болган. Эрткен чылдың төнчүзүнде ажыл-агыйны эде организастаар дээш кожуунның чагырга чери эээн хемчеглерни алган турган. Ынчан ажыл-агыйның ажылчыннарының ниити хуралын эрттирип, аңаа моон соңгаар канчаар чурттап, амыдыраарының талазы-биле чугааны кылган. Ол хуралга ажылчыннар, совхозтуң хоочуннары, түскай эртемниглери совхоз боп хевээр артар дел түннелге келгеннер. Олар чүгле «Россия» деп атты «Артыы-Узун» кылдыр эде адаарын дүгүржүп алганнар. Ону ынчаар эде адааның чылдагааны ам-даа эки билдинмес. «Россия» дээрге Россия-ла болгай, ында багай чүү деп ынчаш. «Артыы-Узун» деп эде адап-даа аарга, аңаа чүү немежин кээрил, мал-маганның продуктулуг чорув көвүдеп, тараа дужулу немежин келир эвес. Харын-даа хүн бүрүде совхоз баксырап, харыксырап турар боордан башка. Ажыл-агыйның өнчү-хөреңгизин каракка көзүлдүр-те төтчеглеп эгелээн. Ажылчыннар шалыңынга сылдан алгаш, совхозтуң уксаалыг инектерин безин аразында үлежип турар. Чеден чылдарның төнчүзүнде тутуп каан төрүвес инектер азыраар «Восточное» дээр улуг комплекстин соңга, хаалгаларын үреп, оорлап, дажыглап эгелээн.

Моон мурнунда маңаа хөй-ле чугаалар тарай берген турду. Совхозту «Революцияның чалбыыжы» совхозка салбыр кылдыр кадар, күш-ажылчы коллективтер кылыр, чоннуң улуг-хүүзү кылдыр мал-маган, өнчү-хөреңгини үлежир дээн ышкаш чугаалар нептерээн турган. Ынчангаш ында удуртуп баштап турар даргаларың-даа холу салдынчак апарган. Ылаңгыя көдээ ажыл-агыйның түскай эртемниглери эртен конторага көстүп келгеш, аңаа чугаалажып-чугаалажып, тарап чорүй баар, ол-ла. Ынчап кээрге ажыл-агый бичии-даа бүрүнгаар базым кылыр хамаанчок, улам дорайтап, сандараашкында келгени ол. Чоокта чаа болган ажыл-агый удуртукчуларының хуралынга ук совхозтуң директору Гурий Ефремович Бочкарев турып келгеш:

— Менде чугаалаар чүве чок, часкы тарылганы эртиреринин факт-барымдаазы бисте чок — дээш олурып алган. Моон алгаш көөрге, шынап-ла, совхоз кончуг берге байдалда келгени илден.

Таңды кожуунның чагырга чери бо байдалды өөренип көргеш, база катап хемчег ап, совхозту Балгазының көдээ ажыл-агый училищезинге дузалал ажыл-агый кылдыр бээрин дугүржүп алган турган. Кожуунның чагырыкчызы Б. К. Балчий-оол ук шиитпирни төнчүзүнге чедирер дээш эээн хеделген. Училищениң директору Геннадий Даваевич Монгушту элертип алгаш, совхозтуң активин чыгаш хурал база эрттирген. Аңаа ийи талаа чөпшээрелин берип, дүгүржүп алганнар. Чүгле организастыг айтырыгларны шиитпирлээри арткан турган. Ынчалза-даа кожуун чагырыкчызының хеделиишкини бүтпейн барганы хомудаңчыг. Херектин ужуру мыныгыр болган. Баштайгы дүгүржүлганың соонда 3-4 хонгаанда училищениң директору Геннадий Монгуш совхозка эзирик чеде берген, ажыл-агыйның түскай эртемниглерин экибак сөглеп, директор кижинин ат-алдарынга таарышпас багай чоруун көргүскен. Ынчангаш совхозтуң ажылчыннары боттарының баштайгы дүгүржүлгазын дедир тыртар талазыбиле кожуун чагырыкчызының адынга хөй кижи ат салган медеглелди кылганнар. Училищениң директору Г. Монгуш кожуун чагырыкчызының мурнунга кончугула эпчок чүвени кылганы ол.

Ам черле маңаар үе-даа чок, дарый хемчеглерни алыры чугула апарган. Эде организастаашкын талазыбиле чамдык бодалдарым мындыг. Бирээде, мону дарый эптиг кылдыр шиитпирлээрингe чүк кожуунда чагырга чери, кожууннуң көдээ ажыл-агый эргелели улуг рольду ойнаар ужурлуг. А бистиң Таңдыда ындыг эвес, хамык ажыл сула салдынган. Катап-катап эде тургустунуп турып бээрге ажыл-агыйларның шимчээршимчевес эт-хөреңгизи хорап, чамдык алыксак-чиксектериң холунче кирип турары чажыт эвес болдур эвеспе. Ол ышкаш отчет-учет шуут сандараан. Ону чамдык кижилер эптиг ажыглап турары база бар. Ынчангаш эде организастаашкынны черле озалдадып болбас деп орарым ол.

Ийиде, кадрлар айтырыын шын шиитпирлээри чугула апарган. Оон башка эде организастаашкын хөгжүлде албайн бээр. Маңаа ажыл-агый ажылдакчыларының шыңгыы, дөрт киржилгези чугула дээрзи билдингир. Кадрларны шиитпирде оон бүгү талазын өөренип көөрү чугула. Ынчангаш маңаа черле далашпазы эки. Бедик мергежилдиг организакчы, шынчы, бүзүрелдиг кижилерге даянып ужурлуг. Ол хамаанчок ортумак звенонуң кадрларынче база оңза кичээнгейни салза эки деп бодаар мен.

Савый-оол ООРЖАК.
(«Шынның» корр.).

АМ ЧЕЖЕ МАНААР БИС

Үнелиг байлактың чыдар черлерин казып, ону хөлүн эрттир үрегдеп, ол бүдүмелдиң артынчылары хемнерниң сугларынче кирип турарын Долгандыр хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамының ажылдакчылары хынап тодараткан.

Ам ол хыналдаларның чамдык түннелдерин маңаа киирип көрээлинер. Хемнерниң уннарын казарының, оон алдынны тыварының чурумун артельдер, бүдүрүлгелер сагып турзадаа, олар бойдуска үнелеп четпес хораны таварыштырып келгенин ында демдеглээн. Хемнерниң делгемнерин, ооң эриктерин үрегдээнинден агаарже 450 тонна хоралыг бүдүмелдер үнген. Экологтуг шенелде чорудар лаборатория алдын казар участоктарда ажыглаан сугларже мөңгүн-суу холужуп турарын тодараткан.

Каскан черлерден хемнерже кирип турар мөңгүн-суу Алгыяк хемде («Тыва» артель) 237 катап, «Алдан» артельдиң участогунда — 155 катап, ол-ла участоктуң Бай-Сөөтте — 330 катап, ол-ла артельдиң Эмиде — 285 катап, «Ойна» артельдиң Хараалда — 57 катап чогуур деннелинден ажып турар болган. Хөрзүнгү үрегдеп каапкан черлерде хоралыг бүдүмелдер база хөй болган.

Республикада алдын казып тыварынга 3785,1 га шөлдү аңгылап берген. Ооң 550,6 гектарын үрегдээн. Ажыглаан черлерни «Алдан» артель, ылаңгыя ооң Когжүр болгаш Оттук-Даш участоктарында. Тываның геология-шинчилел экспедициязының Кара-Хемде алдын казар черинде дескилээшкиннерни чорударынче далашпайн турарлар. Ажыглаан черлерни дескилеп, эрги байдалынче киирбейн турар бо артельдерге, участоктарга моон соңгаар казар байлактарны тыварынга чөпшээрелди ол яамы бербес деп санап турар. Ол ышкаш Ожунуң болгаш «Тыва алдын» бүдүрүлгезинге бо чылда чөпшээрелди бээрин соксадыры чугула.

Алдын тывыжын чорудар черлерни казып, ону үрегдеп турарындан арга-арыглар, хемнер, өтсигенниг черлер илдеңи-биле үрелип турарынга Долгандыр хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамызы таарынмайн турарын маңаа база катап айтып, демдеглээр ужурлуг. Казар байлакты тывар дээш хөй черлерни үрегдээн артельдер, бүдүрүлгелер каскан участоктарын катап эде кылырынче сагыш салып, аңаа өстүрер ыяштарны тарып олуртпайн келген. Бо ажылче ылаңгыя республиканың арга-арыг албаны болгаш Чер реформазының комитеди кошкак кичээнгейни салып келген.

Чер-черге алдын тывыжының хемчээлин улгаттырганының түннелинде хемнерниң балык-байлаңы эвээжеп турар. Арга-эзимнерниң дириг амытаннарының өзүп көвүдээринге шаптыктап, хора чедирип турар апарган. Сибирьниң эртем-шинчилел черлериниң чоруткан медээзи-биле алырга, Тапсы болгаш Оо-хемнерде черлик аңнарның саны мурнукузундан дыка эвээжээн. Бо чылын беш артель аңаа ажылдаар деп турар. Ол хемнерде 1990 чыл-биле деңнээрге, улуг аңнарның саны 258 баш турганындан ам үүгле алдан хире баш аң арткан. Ында 120 баш черлик хаваннарның үүгле он алдызы арткан. Сыстыг-Хемниң, Когжурбаның, Коптунуң, Тапсының, Оо-хемнің, Алгыяктың уннарында алдын тывыжын чорудуп турарындан ол хемнерде балык-байлаң эвээжээн. Хемнерниң сугларынче киргеш хоралыг бүдүмелдер дириг амытаннарга багай салдарны чедирип турары оон-на билдингир-дир.

Сыстыг-Хемде балыктар, ондатра болгаш оон өскедаа дириг амытаннар көскүзү-биле эвээжээн. Бо черниң чурттакчылары ол дугайын база билип, чугаалажып турарлар. Ол хемде Алгыяк болгаш Черная участоктарны эвээжеткеш, аңаа алдын казар чаңгыс участоктуң ажылдаарын чөпшээрээри чугула апарган.

Охемчик ОНДАР.

ХОРАННАП ТУРАР

● Алдынын алгаш, аптаразын октаар бе? ●

ШЫЫРАК БИЛИГЛИГ БОЛГАН

Көдээ ажыл-агый техникуму Тывада бир хоочун өөредилге черлериниң бирээзи. Бо хире хөй чылдарда та чеже кижи зоотехниктер, мал эмчилери, бухгалтерлер, механиктер бооп доозуп, көдээ ажыл-агыйже баштайгы базымнарын эгелээн үүве. Оон иштинде көдээ ажыл-агыйның ат-сураглыг түскай эртемниглери болгаш хоочуннары, удуртукчулар, харын-даа эртем ажылын камгалаан эртемденнер-даа бар.

Ам бо хүннерде мал эмчилериниң салбырында 35 кижи күрүне шылгалдаларын чедиишкиниг дужаап турарлар. Күрүне шылгалдазын хүлээп ап турар комиссияның даргазы Көдээ ажыл-агый яамызының ветеринария килдизиниң кол эмчизи Ш. М. Монгуш-биле чугаалаштывыс. Ол мынча диди:

—Бо чылын мал эмчилериниң салбырының доозукчулары дыка шыырак билиглиг-дир. Олар бир дугаар шылгалданы «Халдавыр чок аарыгларга» дужаадылар. Оон иштинден 7 кижи «тергиин», 14 кижи «эки», 4 кижи «ортумак» демдеглерлиг болду.

Бо дужаап турарларның аразындан 2 кижи шылгаралдыг диплом-биле доозуп болурлар деп башкылары бадыткаар чүве-дир. Ынчап кээрге, бистиң ветеринария килдизи ол 2 кижиниң өөредилгезин уламчылаар кылдыр чурттун кайы-бир өөредилге черинче чорудар деп амдан эгелеп чугааны кылып турар бис.

Арткан доозукчулардан өөренир күзелдиг улустар өөренирлер боор, а чамдыктары ажылдаар черлерни боттары тыптынар апаары чадавас. Шагда болза техникум доозукчуларын түскай хуваалда ёзугаар кожууннар болгаш совхозтарже чорудуп турган болгай.

Ам ындыг чүве чок болган, түскай эртемниглер алыр хамаанчок совхозтар болгаш коллективтиг ажыл-агыйлар удуртукчулары боттарывыстың улузувус ажыл чок базып турлар деп харыылаар-дыр. Ынчалза-даа доозукчулар хей-аттыг улус болду, хыын тыва-ла бээрлер боор.

Олчат-оол МОНГУШ.

Культура амыдыралындан

СӨӨЛГҮ КОҢГАНЫҢ ҮНҮ

Май. Кайгамчык чараш ай. Чечектер бүргээн аргарыг. Хүлүмзүргүг чайнаан арын-шырай. Шынап-ла, май айны байырлалдар айы дээри меге эвес болгай.

ККПИ-ниң филология факультединиң бо чылгы доозукчуларының байырлалы, сөөлгү коңгазы болуп эрткен. Доозукчу суртуулдарга бир талазында өөрүнчүг-даа, бир талазында муңгаранчыг-даа болуп турарын олар сагыш-сеткилинден чугаалап, институттан чарлып чорууру хомуданчыгдыр деп баштактаныр-даа турарлары бар. Бо 1994-1995 өөредилге чылында филология факультедин ниитизи-биле 52 студент доозар. «Тыва дыл болгаш литература» мергежилге 21, а «Национал школаларга орус дыл болгаш литература» мергежилге 31 кижиге 2 бөлүк доозуп үнер.

Доозукчуларның 80 хуузун республиканың школаларынче чоргузар деп шиитпирни үндүрген. Олар боттары изиг күзели-биле ажылче шымныр кирерин даңгырагланнар.

«Тыва дыл болгаш литература» мергежилдиң доозукчулары тыва бөлүктү черле онзагай деп санавас арга чок. Оларның аразында Моолдан өөренип келген Ценгел тывалары Бадарчийн Баярсайхан, Чулууны Оюнбадан, Хийсийн Гансух, Уламсереннийн Цэцэгдарь олар база бар. Бо доозукчулар (моол) институттуң башкыларынга өөрүп четтиргенин илереткеш, гитарага үдетпишаан «Сөөлгү коңга» деп моол ырны бараалгатканнар. Доозукчуларның алызында өөрүшкүлүү сүргей. Бирги курсчулар 5-ки курсчу угба, акыларынга чечектерни база белек-селекти чылыг күзээщкиннер-биле байырлыг ёзу-биле тывыскаш, боттарының белеткеп алганы концерт көргүзүглерин бараалгаткан.

Доозукчу курстуң студентилери ынак башкыларынга хөглүг-баштак ырлары-биле аян тудуп, белектерин сунганнар.

Сөөлгү коңганың кыңгыраан үнү чүректерге үрле артар. 1-ги курстуң эң эки өөредилгелиг студентизи Монгуш Алдынай («Тыва дыл болгаш литература») коңганы чыылганнарның мурну-биле чайып, хүлүмзүрбүшаан маңнап турганын көргеш, сеткил өөрүп турду. Ол база удавас чок-ла болза эртемден, чок-ла болза тергиин башкы болурунга идеген турдум. Оруулар ак-ла болзунам, эргим доозукчулар!

Менги ООРЖАК.

УРУГЛАРНЫҢ УРАН КЫЛЫГЛАРЫ

Кызыл кожуунуң өөреникчилериниң уран кылыглар делгелгези көжуун төвү Каа-Хем суурга болуп эрткен. Аңаа суурнуң чону хойү-биле чылып, боттарының сонуургаан үүлдерин садып ап-даа турарлары бар. Школа бүрүзү шыырак белеткелдиин көргүскен. Ында чүү чок дээр: мөңгүн-биле каастап кылган чүгенчулар, янзы-бүрү хээлер-биле чараштап чазаан стол, сандай, аптара, согааш, бала, далган өер ыяш. Хол-биле аргып, даараан хептер, ойнаарактар мырыңай эңдерик.

Кожуунда чаңгыс эге школаның өөреникчилериниң (Көк-Тей) хол-биле аргып, даараан, чаптанчыг чараш ойнаарактары чонуң сонуургалын хайныктырыш, катап-катап кээп көөрүнче албадап турган.

Кур-Чер школазы үениң негелдезинге таарыштыр, тыва эки турачыларның портрет чуруктарын чураан делгииринiң адын «Оларның маадырлыг чоруу өлүм чок» деп сөстер-биле эгелээн чыылган чонга дээштиг болган. Ында школаның уран холдар бөлүмүнүң кылыглары (башкызы О. М. Оюн) өскелериден черле онза ылгалып турган. Кожуунның өөредилге килдизинге (эргелекчизи Т. П. Куулар) база кожуунуң бойдус камгалалының даргазы К. Д. Монгуш баштаан тускай комиссияга түңнел үндүрери берге болган. Школа бүрүзү бот-боттарындан дудак чок, белеткели эки деп чүвени айтып турган. Ынчалза-даа бүгү талазын далашпайн өөренип көрүп турган, даргазында түңнелди үндүргеннер. Бирги черни Кур-Чер школазы алгаш, 700 муң рубльдиң шаңналын ап үнген. Ийиги черни Көк-Тей ортумак школазы ап, 500 муң рубль-биле, а үшкү черни Шамбалыг, Черби ортумак школалары үлешкеш, 400-400 муң рубльге төлептиг болганнар.

Тускай шаңналдарга Көк-Тейниң эге школазының сагынгыр-тывынгыр өөреникчилеринге 150 муң рубль, Сукпак школазының чонардаштан кылыглары дээш 250 муң, Чербиниң дузалал школазының ыяштан чазаан кылыглары дээш 200 муң рубльди берген.

Эң эки ажылдарны май 27-де болур республика делгелгезинче аңгылап тускайлаан.

Александр ООРЖАК.

Төрүттүнгей хүнүңер-биле!

Наталья Монгушовна ДАМБА бөгүн 30 харлап турар. Ол школа соонда садыг үчилищезин дооскаш бодунуң өскен-төрээн сууру Торгалыгда садыгжылап ажылдап чоруур. Чонунга хүндүткелдиг, биче сеткилдиг садыгжыны кожуунның хереглекчилер ниитилели, совхозтуң удуртулгазы хөй удаа шаңнап, мактап келген. Ха-дуңмаларынга дузалыг, эш-өөрзүрек чоруу-биле ылгалдыг уруувуска каң дег кадыкшылды, аас-кежиин, өөрүшкүү бүгү-ле үүлдерге чайыннанчак чедиишкиннерни күзедивис.

Авазы, угбалары, честелери, акылары, чаавалары, дуңмалары.

ЧАРЛААЛДАР

Кызылда коммерция техникумунуң баазазынга хереглекчилер кооперацаязының Сибирьде коммерция академиязы бот-өөредилге-биле чүгле дараазында мергежилдерниң тускай эртемниглерин кызырган программа-биле өөрениринче чалап тур:

1. **Бухгалтер үчёду болгаш аудит»** — экономист мергежилдиг болур.
2. **Коммерция** — коммерсант мергежилдиг болур.

Киреирин күзээннер академиянын ректорунуң адынга чурум ёзугаар долдурган, шилип алган өөредилге салбырын айыткан билдириишкинни болгаш дараазында документилерни кожар:

1. Ортумак тускай эртемниг деп документ (боду-биле).
2. Өөренгенинiң өртек-үнезин төлеп бээр дээн организацияларның, хереглекчилер кооперациязының черлеринден азы кижилернiн даанып, хүлээнип алганының дугайында дугуржулга шынзылгазын эккээр.
3. 3х4 см. хемчээлдиг 6 фото чурук.
4. Күш-ажыл дептериндеи ушта бижидилге.

Документилерни июнь 10-дан июль 15-ке чедир хүлээп аар.

Өөренирин күзээннер-биле чугаалажыышкын июль 17-25 хүннеринде болуп эртер.

Кызылда коммерция техникуму 1995-96 чаа өөредилге чылында сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур:

Хүндүску салбыр: «Бухгалтер-финансист», «Бухгалтер-экономист», «Бухгалтер-претензионист», «Товаровед-коммерсант», «Хлеб быжырыкчызы — кондитер» өөренир хуусаазы — бир чыл.

Бот-өөредилге салбыры: «Бухгалтер-финансист», «Бухгалтер-коммерсант».

Техникумнуң директорунуң адынга кирер билдириишкининге бо документилерни кожуп алыр:

— Ортумак школа дооскан аттестат (боду-биле).
3х4 см. хемчээлдиг 5 фото-чурук.
— 086-У хевирнин эмчи шынзылгазы.
— Паспорт болгаш шериг билези азы кинр бижиткен хереглекчилери (боду комиссияга көргүзер).

Хүлээп алыр комиссия июнь 20-ден июль 15-ке чедер. Киреринiң шылгалдалары июль 17-ден июль 29-ка чедир болур.

Бухгалтер болгаш товаровед мергежилдерни шилип алганнар математикага аас-биле, орус дыл болгаш литературага азы тыва дыл болгаш тыва чогаалга диктант бижиир (кайы-бирээзинге).

«Хлеб быжырыкчызы-кондитер» мергежилин шилип алганнар-биле чугаалажыг кылыр.

Бистин адрезивис: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 41 телефон: 2-55-07.

«ОПТ и РОЗНИЦА» акционер ниитилелдин № 1 садыы садып алыкчыларга эптиг болуру-биле 1995 чылдың июнь 1-ден эгелеп, хүннүн-не 9 шактан 20 шакка чедир дүштеки чапсар чокка ажылдап турар. Хүндүлүг садып алыкчылар! Силерни манап тур бис!

Адрезивис: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 25. Хоорайга № 2, 10 автобустарга «Реалбаза» автобус доктаар черге чедир чоруур.

«Опт и Розница» акционерлиг ниитилелдин бараанчарын садып алырынче чаладывыс:

Бангладеш республиканын «Бенгал Файл Керамике» фирманың каш янзы шаажан аяк-сава аймаа бар.

«Караоке» деп система кирген **«ТУ-668К»** стереомагнитоланы сонуургап, эки шынарлыг кылгачын эскеринер!

«Кенсоник-1088» деп музыка центрининг ачызында кайгамчыктыг чараш аялганы дыннаар, ынак ырынарны бижидип алыр, ыры ырладыр хереселинин соксадырын автоматчыткан, ырны дүргенi-биле эде бижидип база болур.

Москванын ат-сураглыг **«Рот Фронт»** кондитер фабриказынын бүдүрүп үндүрген кылыгларын садып алгаш уругларынарны өөртүрүнче далажынар!

Айтыыглар салыр телефоннар: 4-19-65, 4-17-44

Адрезивис: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 25. Хоорайдан № 2, № 10 дугаарлыг автобустарга «Реалбаза» автобус доктаар черге чедир чоруур.

Кызылдың № 2 школазының 1980 чылда дооскан 10 «в» классчыларны 1995 чылдың июнь 3-те школа чанынга дүштекинин 12 шакта чыглып кээп ужуражырынче чаладым.

1980 чылдың доозукчузу Л. Н. Монгуш.

Красноярскиниң күрүнеин агроуниверситединиң Кызылда салбыры үүгүш ажылының кафедразының башкызы Людмила Кыргысовна **ШАРАВИИНИҢ** 35 харлыында аар аарааш мөчээнин дыннатпышаан, оон чоок кижилеринге, төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур

Бистиң ачавыс, «Хөндергей» совхозтуң тургузукчуларының бирээзи күш-ажылдың хоочуну **Херел-оол Дуган-оолович САТТЫН** мөчээнин дыннатпышаан оон эш-өөрүнге, чоок төрелдеринге ханы кажыыдалды илереттивис.

Оолдарындан.

Элегес-Аксы школазының дирекциязы, башкылар коллективи школаның физика башкызы, башкыларның ажылчын комителинiң даргазы **Борис Маннай-оолович ХЕРТЕКТИН** май 23-те озал-ондакка таварышкаш мөчээнин дыннатпышаан, оон өг-бүлезинин ээзинге төрелдеринге, эш-өөрүнге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ •

ЧАҢГЫС ЧЕР-ЧУРТТУУНГА ТУРАСКААТКАН

I. БАНЧЫККА МӨӨРЕЙ

Чаңгыс чер-чурттуу, тыва эки турачы Данил Чалзырзевич Дажымбага тураскааткан хөглүг спортчу оюннар фронтучуунуң төрээн чери Мөренге чоокта чаа болуп эрткен. Спортчу ол оюннар дээрге республиканга болуп көрбээн мөөрейлер болган деп чүвени номчукчуга сонуургадыйн.

Банчыкка мөөрей спортчуларны-даа, көрүкчүлерни-даа тергиин сонуургаткан. Бо мөөрейге бирги черни Леонид Допчут алгаш, ирт-биле шаннаткан. Ийиги, үшкү черлерни Николай Ооржак биле Виталий Демчик ап үнгеш, база-ла шаннал-макталга төлептиг болганнар.

2. ЧЕДИШКЕН БУГА ХЕНДИРБЕЗИН СЫЙ ШААП...

Хайындырып каан ындыг хендирбе сый шаварынга күжүн үндүруксээн спортчу кижи бүрүзү 1-1 муң рубльди салышкан. Эрзиннiң Бай-Дагдан спортчу оруун изеп үндүрген ол хендирбе үш ай дургузунда кожуун иштинге болгаан улуг, бичии хемчээлдиг мөөрейлерге киржир дээш барык суур бүрүзүн эргээн. Ынчалза-даа ону хейликтир сый шааптар экер-эрес спортчу мынчага тывылбаан.

Кордакчыларнын ол мөөрейге салып келген шаннылы бо хүннерде 5 баш хой, 1 миллион чартык рубль чеде берген. Дайын хоочунунга тураскааткан бо мөөрейге ону сый шаап шыдаан кижи чок.

Мурнувуста байырлалдар-ла хөй. Оларга тураскааткан спортчу оюннарга бо мөөрейни киирип ап, аңаа тиилекчи болуп. Бай-Даг чурттуг начын буганын хайындырган хендирбезин тиилеп үнер күштүг үрен тыптыр болза, ол мөөрейге салышкан шаңналдарнын кырынга үстүнде адаанывыс, чыглы берген шаңналдарны катап алыр эрги.

3. ЧАДАГ ЧАРЫШ

Маргылдаанын бо хевиринге эрлер — 5, хөрээженнер 3 километрге чарышкан. Эр спортчулардан эң чугурук кижи Юрий Доржу (Эрзин) болган. Оон өскөн суре Саян Кылгыыдай (Кызыл) маннап кээп, ийиги чугурук болган. Эрзин чурттуг Биче-оол Чооду үшкү черни алган.

Хөрээженнерден, чээрен дег чугурук кыс Эрзин школазының төлөөзи Долаана Ламажай болуп, мурнунче кымны-даа эрттирбээн. 2-ги, 3-кү черлерни база-ла Эрзин школазындан Белек Баллыр биле Мөрен школазының төлөөзи Людмила Мынмыр олар эллээннер.

Тиилекчилерге өртектиг белектер шаннал болган.

4. КЫМ ХӨЙ ХАРАПКАНЫЛ?

Турнирге тутпуунуп алгаш көдүрүлүүшаан, ону ажыр хараарынга республика чергелиг мөге, хоочун спортчу Роман Биче-оол тергиидээн. Ол чээрби бир катап хараш, тиилекчи болуп, ирт-биле шаннаткан.

Спорттун бо хевиринге мөөрейлежир дилимнер саны эвээш-даа болган болза, хоочун спортчунун үлегерин алырып, ынныг күштүг болуксаан элээдилернин спортка хандыкшылы оон хөрлээлээн

5. ЭЛЭЭДИЛЕР ХҮРЕЖИ

Дайынчы өгбезинин чырык байырлалынга тураскааткан маргылдаага киржип, 16 харга чедир мөгелер ачыр-дачыр тутпуп турда чаптанчыг, чараш-даа болган. Эрзинден Владик Кызыл-оол бодунуң чажыттарының шупузун октааш, бирги черни ап үнген. Кызыл-Сылдыс школазының төлөөзи Сергек Нанчаа биле Бе-Дагның мөгези Марит Чамыян ийиги, үшкү черлерге төлептиг болганнар.

Оон улаштыр 64 улуг мөгенин хүрежи эгелээн. Аңаа Шуурмактан барган Мерген Санда шүүлген. Шүүлген мөгеге фронтучу Данил Чалзырзевич бодунуң хуу аңын шаннал кылдыр берген. Үжүүрлешкен мөге Артур Дамдынның (Эрзин) деткиччизи Сарыг-Булун суур чагыргазы база аът берген. Мөгенин кады төрээн дунмазы Буян база аът берген. Мөрен коллективтиг ажылагый деткээн мөгезинге шаннал кылдыр хөй сунган. Оон кырынга өг-бүлезинден база бир хөй немежип келген. Үжүүрлешкен мөге чеже мал-маганныг апарган-дыр?!

Кандыг-бир байырлалдарга азы кым-бир спортчуга тураскааткан спортчу маргылдаалар чер-чөрде массалыы-биле өөрүп, спорттун хөй янзы хевирлеринге тиилекчилер ковудеп турары кымга өөрүнүүр эвес боор. Бир-бир бодаарга бо үеде спортчу кижи чүү мурнай хөй ончулуг, шаннал-макталдыг апаар-даа ышкаштыр. Ындыг болуп тур-даа ышкажыл.

Хоочун спортчулардан үлегер ап, күш-дамырыңар сайзырадыр, тыва кижинин мөзу-бүдүжүнге окта таарышпас багай аажы-чаңдан хоп-дорзан адырлып, спорт-биле найырлаңгажыр, чонуларның алдар-макталын чедип алыр дээш боттарыңарны сывыр туттуңуңар, аныяктар!

Кызыл-оол КУУЛАР.
Бай-Даг суур.

«ДРЕАМДАН» КАМГАЛАП КӨРҮҢЕР

Республика найысылалы Кызыл хоорайда Лопсанчап кудумчузунуң № 17 бажыңының № 4 подъездизинде квартираларда чурттап турар хамаатылар бис кончуг берге байдалга таварыштывыс, биске дүрген дузаны көргүзерин «Шын» солуннуң редакциязындан дилеп тур бис. Бистиң бажыңывыстың адаанда дүн-даа, хүн-даа чокка пиво садыглаар «Дреам» деп чер ажыттынган сөөлүнде бо бажыңның чурттакчылары, ылангыя инвалидтер, кырганнар, бичии чаштар амыр-дыш чок болу берген: пиво садып, эзириктер алгыржыр, харын кускуннаар, содаалажыр, кедергей дааш-шимээн үндүрер. Ылаңгыя дайынның, күш-ажылдың хоочуннарынга ол байдал онза айыылдыг.

Дүнекинiң 3-4 шакта, харын эртенгинiң 6-7 шактарда бөзин пивону садарын үргүлчүлеп, эзириктер шуужуп чоруп турар. Пивону өңдере садып алган эзириктер бистин бажыңывыстын девискээринде сандайларга олуруп алгаш оозун ижип, алгыржып, кышкыржып, колдамнашкаш туруптар. А кажан оларга чүве чугаалаан кижиже шорлуп, харын халдап, шоглап эгелээрлер. Чамдык аныяк кижилерде чидиг бижектер безин бар болгулаар.

Кежээ, харын дүне када 13-14 харлыг кыс уруглар безин, ол черден «Сарыг сугну» садып алыр дээш, ээлчег манаан турарын кижи көөрге, дыка-ла чаржынчыг, харын коргунчуг-дур. Сөөлгү үеде ол чернин ээлери водканы бүдүү садып эгелээн. Шак мындыг берге байдал бистиң бажыңывыста аныяктарга, сургуулдарга, бичии чаштарга дыка багай салдарны чедирип турар. Дашкаартан орай бажыңче кирери азы дашкаар үнери безин коргунчуг. Бо бүгү байдалдың дугайында Кызыл хоорай чагыргазынга хомудалды киирериске, чогуур хемчээн амга чедир албаан. Чуртталга бажыңынга пиво болгаш арага садар черни хоорай чагыргазы чүге чөпшөөрээнил?

Лопсанчап кудумчузунда № 17 бажыңның № 87 квартиразындан Инна Дочуку, № 88 квартираның чурттакчызы Александр Попов болгаш шупту 17 кижи аң салган.

РЕДАКЦИЯДАН: чагаада чөптүг айтырыгны көдүргеп. **Бо талазы-биле Кызыл хоорай чагыргазының иштики херектер эргелелинiң экономиктиг кем-херек үүлгедиглер талазы-биле килдизинiң начальнигi А. Ш. Куулардың биске дыңнатканы болза:**

«Дреамның» талазындан шак мындыг хажыдыышкынларны бо чылын ийи удаа илереткен болгаш торгаан. Бо байдал ам бир удаа илереттинер чүве болза, «Дреамны» хаар болгаш оларга хамаарыштыр херекти оттурар.

Ынчангаш эргим чурттакчылар, бо байдал өскерилбес болза ол талазы-биле айтырыгны хоорай чагыргазының садыг килдизинге болгаш хоорайның иштики херектер эргелелинге тургузары чугулу.

Иштики херектер эргелелинде телефон дугаары: 3-49-22, 3-47-35.

ЭСТАФЕТА ЭРТКЕН

Эрткен субботада найысылалдың Ленин кудумчузунга бо удаада, Тиилелгениң 50 чыл оюнга тураскаадып, «Тываның аныяктары» солуннуң шаңналы дээш чаңчыл болган хоорайның ортумак школаларының, ортумак тускай болгаш дээди өөредилге черлериниң ортузунга чадаг чарышка эстафета маргылдаазы болуп эрткен.

Баштай чарыш кыс уруглар аразынга болган. Оон түңнелинде ортумак школалардан бирги черни № 3, ийиги черни № 5 школаларның, ортумак өөредилге черлериниң бирги черни автоорук техникуму, ийигизин кодээ ажыл-агый техникумунуң, үшкү черни башкы училищезинiң, дээди өөредилге черлериниң бирги черни педагогика институтунуң, ийигизин агроуниверситеттiң командалары алганнар.

Дараазында оолдар маңнааннар. Оон түңнелинде: ортумак школалар аразынга бирги черни № 5, ийигизин № 3 школаларның, ортумак өөредилге черлериниң аразындан бирги черни автоорук техникумунуң бирги, ийиги черни база-ла ол-ла техникумнуң ийиги, үшкү черни башкы училищезинiң дээди өөредилге черлериниң бирги, ийиги черлери педагогика институтунуң, үшкү черни политехниктиг институттуң командалары алганнар.

Тиилекчи болган команда-даларга болгаш оларның киржикчилеринге хүндүлүг бижиктерни болгаш өртектиг белектерни «Тываның аныяктары» солуннуң ажылдакчылары тывыскан.

Оон аңгыда күш-культураны болгаш спортту сайзырадып, командаларны белеткээринге киирген үлүгхуузу дээш күш-культура башкылары Е. М. Ак-оол (пединститут), Н. М. Кузьмина (№ 3 школа), Г. М. Ряжеев (№ 5 школа), А. А. Аракчаа (автоорук техникуму) В. М. Монгуш (башкы училищези) оларга өртектиг белектерни тыпсып, мактаан.

Эстафета маргылдаазын эрттиреринге эмчиниң дүрген дуза болгаш хоорайның иштики херектер эргелелинiң КАИ албаннары дузаны көргүскенiн маргылдааның кол судьязы, хоорай чагыргазының күш-культура болгаш спорт комитединiң даргазы А. М. Ондар демдеглээш, өөрүп четтиргенин илереткен, спортчуларга моон-даа соңгаар чедиишкиннерни күзээн.

Алдын-оол МОНГУШ.

Бүдүргүлгелер, арат ажыл-агыйлар удуртукчуларының, хуу кижилернiн кичээнгейинге!

«Сибирьтранссервис» АН-нин Минусинскиде «АТАП» дээр акционерлиг ниитилели Минусинск хоорайда складтардан Горькийнiн автозаводунуң машиналарын садып турар.

ГАЗ 3307 шасси, 1994 чылда бүдүрген машинанын өртээ 22,9 миллион, а 1995 чылда бүдүрген машинаның өртээ 29,4 млн. рубль.

— ГАЗ 3307 чүк машиназы, 1994 чылдыы — 23,9 млн., 1995 чылдыы — 30,5 млн. рубль.
— ГАЗ 33073 чүк таксизи, 27,8 болгаш 31,4 миллион рубль.
— ГАЗ 6611 селянка, 229,5 млн. болгаш 38,3 миллион рубль.
— САЗ 3507 самосвал, 1994 чылда бүдүрген, 28,8 млн. рубль.
— САЗ 4509 самосвал, (дизель), 1994 чылдыы, 26,3 млн. рубль.
— САЗ 3918 самосвал, гидрокөдүрүкчүлүг, 1994 чылдыы, 28,8 млн. рубль.
— ГАЗ 3307 изотермиктиг фургон, 1994 чылдыы, 29,8 млн., 1995 чылдыы — 37,7 млн. рубль.
— ГАЗ 4301 чүк машиназы (дизель), 1994 чылдыы — 23,9 млн., а 1995 чылдыы — 30,3 млн. рубль.
— ГАЗ 31021 (Газель), изотермиктиг фургон, 1994 чылдыы — 38,4 млн. рубль.
— ГАЗ 31029 «Волга», 41,3 млн. рубль.

Оон аңгыда ГАЗ марканың машиналарының артык кезектерин, оон иштинде ГАЗ 4301, 3306 (дизель) машиналарның артык кезектерин Красноярскинiн, Нижнекамскинiн болгаш Ярославльдың дугуй бүдүрер заводтарының бүгү хевирлериниң, хемчээлдериниң дугуйларын, КамАЗ машинаның 260х508р дугуйларын садып турар. 1995 чылдың чайынында АвтоГАЗ бүдүрүлге каттыжыышкыны ГАЗ-3307, ГАЗ-4302 чүк машиналарын бүдүрерин соксадыр.

Машиналарның өртээн туда-даа, шилчидип-даа төлеп болур.

КЭЭР ЧЕРИ: Минусинск хоорайда «АТАП» акционерлиг ниитилел, Кызылдан Минусинск хоорайже кирер орук чанында хадылыг арга иштинде. Абонемент хааржаа 33. Телефону 2-02-24, 64-6-85.

Чагырга даргалары, бүдүрүлге, организация удуртукчулары, башкылар, студентилер, школачылар — бүгү садып алыкчылар — силернiн кичээнгейинерге!

«НОВОСТИ ТУВЫ» ном үүдүрер черниң **«Деловые мелочи»** ном садыында мурнундагы барааннар кырынга чаа номнар болгаш албан-ажылга хереглээр канцелярия барааннары келген:

1. «Херлитс» дээр немец фирманың бүдүргени канцелярия барааннары: кыдырааштар, карандаштар, ручкалар, янзы-бүрү пеналдар, будуктар, балааштар, шугумнар, фломастерлер, бийирлер, альбомнар, хүн демдеглелдери, папкалар... Бо фирманың барааннарының онзагай талазы — Европа деннелдиг шынарлыг бол, өртектери ындыг-ла аар эвес.

2. Студентилерге болгаш школачыларга үргүлчү хереглеттине бээр номнар хөй: словарьлар болгаш энциклопедиялар, пособиелер болгаш чугаалажыг номнары (разговорниктер), уругларга номнар, детективтер, ужуралдар, фантастика номнары.

3. Ажыл-херекчи, саарлыкчы кижилерге хүн бүрүде херек күш-ажыл дептерлери, папкалар, ажыл-херекчи, юридиктиг литература, тайылбыр номнары, кодекстер. Ол ышкаш, шайлаашкынга чаңгыс удаа ажыглаар швед аяк-сава аймаа. Шупту 1500 янзы үүлдер.

Магазинниң адрези: Кызыл, Парлалга бажыны, Красноармейская кудумчузу, 100, подвалда каът, херим иштинден кирзе эптиг. Телефон: 3-36-50.

Хүндүлүг өөнүктер! Тыва Республиканың Кызылда культуранын болгаш дыштанылганын национал парыгынын бөгүнгү байдалын билир, оон хөгжүлдези дээш сагыш аарып чоруур, чаагай сеткилдиг кижилер эвээш эвес дээрзинге бүзүрей, силер бүгүдени июнь 3-те эртенгинiн 10 шакта эгелээр ачы-буян марафонунче чалап тур бис.

Национал парктың удуртулгазы.

КИНО

МАЙ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Сээн-биле кады бис» 10.00, 13.00, 16.00, 19.00 шактарда. Видеозалга: «В раю, как в лодвушке» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Оборотень» (АКШ) 13.40, 15.40, 17.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ынакшаан тоянчы» 15.00, 17.30 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Геркулес раскрепощенный» 12.00 шакта. «Озалдыг хайгааралдар» 14.00 шакта.

Кызыл хоорай. Красноармейская 100. Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫ, ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУҢ КОЛЛЕКТИВИ.

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы) А. Б. Монгуш, А. О. Оксур (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы), Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91, 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98, үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-36-82; 3-34-57, культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15, медээлер болгаш спорт — 3-37-11, очулга — 3-34-39; 3-34-93, чагаа — 3-39-03, корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94, бухгалтерия 3-41-16.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулгазының сагыдазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелиинде бүрүткеттинген.

Бүрүткеттинген дугаары — Т 00007.

Солунда парлаттынган материалларның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өскө-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле Күрүне комитединiң типографиязы: Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тираж 15.937. Индекс 54240. Чагыг № 35—364.